

**ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ БИР МАРТАЛИК
PhD.03/30.12.2019.Ғи.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТОЖИЕВА ГУЛБАҲОР НОМОЗОВНА

**ЎЗБЕК ТИЛИНИ “ТИЛ ВА МАЪНАВИЯТ
МУШТАРАКЛИГИ” ТАМОЙИЛИ АСОСИДА
ТАДҚИҚ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ**

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Қарши – 2021

УЎК 410=943.75

Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси
автореферати мундарижаси

Оглавление автореферата доктора наук (DSc) по
филологическим наукам

Content of Dissertation Abstract of Doctor of Science (DSc) on
Philological Sciences

Тожиева Гулбахор Номозовна

Ўзбек тилини “тил ва маънавият муштараклиги” тамойили асосида
тадқиқ қилиш масалалари..... 5

Tojjeva Gulbakhor Nomozovna

Issues of studying the Uzbek language based on the principle of
“commonality of language and spirituality”..... 27

Таджиева Гулбахор Номозовна

Вопросы исследования узбекского языка на основе принципа
«Общности языка и духовности»..... 49

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ
List of published works..... 53

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМий ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ БИР МАРТАЛИК
PhD.03/30.12.2019.ҒИ.70.01 РАҚАМЛИ ИЛМий КЕНГАШ

ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТОЖИЕВА ГУЛБАҲОР НОМОЗОВНА

ЎЗБЕК ТИЛИНИ “ТИЛ ВА МАЪНАВИЯТ
МУШТАРАКЛИГИ” ТАМОЙИЛИ АСОСИДА
ТАДҚИҚ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ

10.00.01 – Ўзбек тили

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ

Қарши -- 2021

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси **Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2021.1.DSc/П283 рақам билан рўйхатга олинган.**

Докторлик диссертацияси Қарши давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (Ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Қарши давлат университети веб-саҳифасида (www.qarshi.uz) ҳамда "ZiyoNet" Ахборот таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи:	Менглиев Бахтиёр Ражабович филология фанлари доктори, профессор
Расмий ошпононлар:	Пардаев Азамат Бахронович филология фанлари доктори, профессор Искандарова Шарифа Мадалиевна филология фанлари доктори, профессор Маматов Абдуғафур Эшонкулович филология фанлари доктори, профессор
Етакчи ташкилот:	Термиз давлат университети

Диссертация ҳимояси Қарши давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи бир марталик PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 Илмий кенгашнинг 2021 йил **"10" декабр** соат **21** дақиқ мажлисида бўлиб ўтади (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси 17. (Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz.). Қарши давлат университети, Педагогика факультети биноси, 301-хона.

Диссертация билан Қарши давлат университети Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (**18**-рақами билан рўйхатга олинган). (Манзил: 180103, Қарши шаҳри, Кўчабоғ кўчаси, 17. Тел.: (0375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; g-mail: qarshidu@umail.uz).

Диссертация автореферати 2021 йил **"17" ноябр** кuni тарқатилди.
(2021 йил **"14" ноябр** дақиқ **11** рақамли реестр баённомаси).

Н.В. Шоймонов
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш раиси,
филол.ф.д., профессор
Т. Джумаев
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш илмий котиби,
филол.ф.д. (DSc)
У.Х. Жабборов
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш қошидаги
илмий семинар раиси, филол.ф.д.

КИРИШ (фан доктори (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Дунё ҳамжамиятида Утган аср охиридан бошлаб миллий ўзлигини сақлаб қолишга интилаётган ҳар бир халқ учун маънавийат масаласи алоҳида аҳамият касб эта бошлади. Бугунги глобаллашув даврида жамиятни, биринчи навбатда, ёшларни мафкуравий ва ғоявий жиҳатдан муҳофаза этиш инсоният олдида турган энг долзарб муаммолардан бири бўлиб келмоқда. Шу сабабли жаҳон тилшунослигида "маънавийат", "ғоя" тушунчаларининг ижтимоий-фалсафий моҳиятини тўғри ва аниқ изоҳлаш бўйича кўплаб назарий ва амалий ишлар амалга оширилмоқда. Мазкур тушунчаларнинг лисоний тизимдаги ўрнини аниқлашдан туриб мафкуравий ва маънавий-маърифий ишларни яқлит система сифатида идрок этиш мумкин эмас. Хусусан, "маънавийат", "ғоя" тушунчаларининг тил тизимидаги микро ва макросистемаларини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Жаҳонда шахс маънавий сифатлари ва унинг жамият тараққиётидаги ўрни масаласини аниқлаш ҳамда маънавий-маърифий лексиканинг лисоний табиатини очиқ бериш бўйича илмий изланишлар олиб борилмоқда. Бу борада, жумладан, "маънавийат", "ғоя" тушунчаларини ифодаловчи бирликларнинг семантик муносабатларини тиклаш, бу семантик муносабатларни ҳосил қилувчи унсурларни аниқлаш, атов бирликларнинг семантик ва парадигматик муносабатлари асосида ётувчи лисоний зиддиятларини лисон ва нутқ дихотомияси тамойиллари асосида тавсифлаш ва бу соҳадаги мавжуд назарий қарашларни такомиллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда.

Республикамизда бугунги кунда шахс маънавийати тушунча ва тамойилларини ҳаётга жорий этиш, юртдошларимиз, айниқса, ёш авлод қалбида Ватанимиз тақдири, келажаги учун дахлдорлик ва масъулият ҳиссини ошириш, ёт ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни кучайтиришга йўналтирилган тарғибот тизими ишлаб чиқилмоқда. "Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясида ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий омиллар билан бирга, маънавий ва маърифий соҳаларда амалга оширилаётган ислохотлар ҳам ғоят муҳим аҳамиятга эга. Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодийёт бўлса, унинг жони ва руҳи – маънавийдир. Миллий кадрятларимизни янада ривожлантириш, Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги ўрни ва нуфузини ошириш билан боғлиқ вазифалар доимий кун тартибимизда туради".¹ Ушбу вазифалардан келиб чиққан ҳолда, жумладан, миллий маънавийатни акс эттириш имкониятларини аниқлаш, шахс маънавий сифатларини ифодаловчи бирликларни семантик-структур, концептуал ҳамда лексикографик аспектда очиқ бериш муҳим илмий-амалий аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон "Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини

¹Янги сайланган Ўзбекистон Республикаси Президентини Шавкат Мирзиёевнинг лавозимга киришиш таптанчи маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқ (Янги Ўзбекистон, 2021 йил 7 ноябрь. №223 (479).

тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги”, 2020 йил 18 февралдаги ПФ-5938-сон “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари, 2017 йил 28 июлдаги ПҚ-3160-сон “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида”, 2021 йил 26 мартдаги ПҚ-5040-сон “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантириш, инновацион иқтисодий ривожлантириш” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи². Тилшунослик маънавий ҳамда фикр мантикий қурилишининг тил структур хусусиятлари билан боғлиқлиги ва лингвокультурологик муаммолар, лингвистик антропология муаммолари юзасидан дунёнинг қатор илмий тадқиқот марказлари ва муассаларида, хусусан, Yale University (АҚШ, Коннектикут), International Association of University Professors of English (Нью-Йорк), University of Birmingham (Буюк Британия), Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn (Германия), Deutsche Gesellschaft für Sprachwissenschaft, DGfS (Германия), А.С.Пушкин номидаги рус тили давлат институти (Россия Федерацияси), Санкт-Петербург давлат университети (Россия Федерацияси), Москва лингвистика университети (Россия Федерацияси)да тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Кейинги йилларда лингвокультурологик ва социолингвистик тадқиқотлар натижасида бир қатор илмий натижаларга эришилган, жумладан, лингвистик нисбийлик гипотезаси ва коммуникатив компетенция шартлари ишлаб чиқилган (АҚШ), тилнинг маданиятлараро коммуникациядаги ўрни белгилаб берилган (РФ), шахснинг маънавий шаклланишида тилнинг ўрни ҳамда тил ва маънавиятнинг ўзаро алоқадорлиги, яъни тил категорияларининг тафаккурда акс этиши очиб берилган (РФ), ижтимоий лингвистикага асос солинган ва тил дефицити гипотезаси (гипотеза языкового дефицита) ишлаб чиқилган

²Мазкур кўрсаткичда куйидаги манбаларга асосланган: https://ru.wikipedia.org/wiki/Боннский_университет; https://ru.wikipedia.org/wiki/Немецкое_общество_языкознания; Уорф Б. Отношение норм мышления к языку // Новое в лингвистике. Вып. 1. – М., 1960; Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М., 1993; Lee J.A. The colors of love: An exploration of the ways of loving. Don Mills (Ontario): New Press, 1973; Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М., 1997. – 184 с.; Базарова Л.В. К вопросу о соотношении языка и культуры (Образование и культура России в изменяющемся мире). – Новосибирск, 2007. – С. 72-76.; Savignon S.J., Sysoyev P.V. Sociocultural strategies for a dialogue of cultures // The Modern Language Journal. 2002. № 86 (4); Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы). – М., 1997. – 87 с.; Вейсгербер Й.Л. Язык и философия // Вопросы языкознания. – 1993. – №2; Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград, 2002. – С. 114.

(АҚШ), шахснинг дунёни англаш қобилияти ва тил муштараклиги масалалари ўрганилган (Германия).

Дунё тилшунослигида тил ва маънавий муштараклиги муаммоларининг ечими борасида куйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда: тилнинг ижтимоий аҳамияти, тил ўрганишининг миллий маънавий тараққиётдаги ўрни, тилларнинг семантик сфералари, поликультур жамиятда тил ва маданиятлар уйғунлиги муаммолари, миллий характер ва миллий маънавиятнинг таркиб топишида тилнинг ўрни, психолингвистика, социолингвистика ва лингвистик антропология соҳаларини ривожлантириш.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ижтимоий-гуманитар фанлар доирасида маънавий муаммосига бағишланган қатор тадқиқотлар мавжуд, бу соҳада, хатто, луғатлар ҳам чоп этилган. Жаҳон тилшунослигида “spirituality” атамасининг моҳиятини ўрганишга доир инглиз тадқиқотчилари Л.Л.Ньюман, Р.Танни, М.Мулдонн, В.Хилл, Д.Хав³ларнинг ишлари эътиборга лойиқ. Рус тилшунослигида Т.П.Гаак, С.М.Коннова, К.А.Колкунова, Т.В.Малевиц, Т.Г.Огородникова⁴ кабилар “духовность” атамасининг тил, адабиётдаги ўрни ва ўрганилиши борасида тадқиқот олиб боришган.

Ўзбек тилшунослигида маънавий тилшуночилигини ифодаловчи атов бирлиги фалсафий-гносеологик аспектда кенг ўрганилмоқда. Бу борада қисқа давр мобайнида бир қанча асарлар юзага келди, илмий-назарий ва амалий анжуманлар ташкил этилди. Шунингдек, филологик йўналишида махсус тадқиқотлар бажарилган⁵, мақолалар ёзилган⁶, луғатлар тузилган⁷.

³Newman L.L. Faith, Spirituality, and Religion: A Model for Understanding the Differences // The college of student affairs journal. – Volume 23. – Number 2. – 2004. – P. 110. – P.102.; Tanyi R. Nursing theory and concept development or analysis. Towards clarification of the meaning of spirituality. – Blackwell Science Ltd // Journal of Advanced Nursing, EBSCO Publishing, 2002. – P. 509. – P. 500.; Muldoon M., King N. Spirituality, health care, and bioethics // J. Relig. Health. – 1995. – P. 34.; Hill V. Spiritual development in the Education Reform Act: A source of acrimony, apathy or accord // Brit. J. Educ. Stud. – 1989. – P. 182. – P. 37.; Hay D., Reich K.H., Utsch M. Spiritual development: Intersections and divergence with religious development. In The Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence Rochlkepartain. E.C. King, P.E. Wagener, L.M. Benson, P.L. Eds. Sage Publications: Thousand Oaks, CA, USA, 2006. – P. 59. – P. 44.

⁴Гаак Т.П., Коннова С.М. Рассуждения о духовности: филологический аспект // Вестник ОГУ. – № 11. – 2012. – С. 173-182; Колкунова К.А., Малевиц Т.В. Понятие “духовность” в современной Российской литературе // Вестник ПСТГУ. Богословие. Философия. – 2014. – Вып. 6. – С. 72-88; Огородникова Т.Г. Понятие «духовность». Сравнительный анализ представлений о духовности у людей с высшим и средним профессиональным образованием // Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С.Пушкина. 2011. Т.5. – №2. – С. 21.

⁵Давурбосва Н.А. Фират драмаларида миллий озолик гоёсининг талқини: Филол. фан. номз. ... дис. автореф. – Тошкент, 1988; Мамалукуров Ж.А. Ўзбек тилининг давлат тили сифатида ривожланишининг ижтимоий-сиёсий ва маънавий асослари: Филс. фан. номз. ... дис. автореф. – Тошкент, 1999; Зағфардинова Ф.Б. Понимание функциональной грамотности населения как фактор укрепления независимости Республики Узбекистан: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1999; Тошбоев О.Ш. Миллий истдиқлот мафсурасининг шаклланишида матбуотнинг ўрни: Филол. фан. номз. дис. ... автореф. – Тошкент, 2000; Тўрахожаева А.Х. Мустиқиллик шароитида Ўзбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасининг тараққиёти: Филол. фан. номз. ... дис. автореф. – Тошкент, 2012.

⁶Жумахужа Н. Юксак маънавий белгиси // Халқ сўзи. – Тошкент, 1997. 5 ноябрь; Махмудов Н. Миллий мафкура ва она тили // Халқ сўзи. – Тошкент, 2000. 13 июнь; Қосимов Б. Жадиқлар ва миллий мафкура // Тафаккур. – Тошкент, 2000. – № 3. – Б. 28-32; Йўлдошев Қ. Миллий гоё ва адабий таълим // Ўзбекистон овози. – Тошкент, 2000. 21 декабрь.

⁷Мустиқиллик: Изохли илмий-оммабо луғат. – Тошкент: Шарк, 2000; Миллий гоё: тарғибот технологиялари ва атамалари луғати. – Тошкент: Академия, 2007; Ғозиев С., Ибрагимова Г. Маънавий луғати. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007; Маънавий асосий тилшуночалар изохли луғати. – Тошкент: Академия, 2009; Маънавий асосий тилшуночалар изохли луғати. – Тошкент: Ғафур Ғулом, 2013.

Тилшунос Б.Менглиев мақолаларида бутунги кунда лингвомаънавийшунослиқда маънавийт муаммоси, шахснинг маънавий такомиллашуви масаласи ҳар қачонгидан ҳам кўра долзарб эканлигини таъкидлаб ўтади⁸. Тадқиқотчи Ю.Н.Ҳожиёв “Алпомиш” дostonида қўлланган шахс маънавий сифатларини ифодаловчи атов бирликларининг лингвистик ва лингвомаънавий аспектини тадқиқ қилди⁹. Айнан ушбу муаммо типологик аспектда тадқиқотчи М.Б.Аҳмедова томонидан махсус тадқиқ этилган¹⁰. Бу тадқиқотларда мавзунинг умумий қирралари ёритиб берилган бўлса-да, шахс маънавийтини ифодаловчи бирликлар лингвистик аспект ва монографик йўсинда махсус текширилган қамровли тадқиқот вужудга келганича йўқ.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Қарши давлат университетининг илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ “Ўзбек тили бирликларининг функционал прагматик ва семантик-услубий таҳлили (синхрон ва диахрон аспектда)” мавзуси (2017-2021) доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади ўзбек тилини “тил ва маънавийт муштарақлиги” тамойили асосида тадқиқ қилиш масалаларини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

яңи асрда маънавий-маърифий ҳолат ва тил лексикасидаги ўзгаришларни очиб бериш;

ўзбек тилини “тил ва маънавийт муштарақлиги” тамойили асосида тадқиқ қилиш омилларини аниқлаш;

ўзбек тилида шахс маънавийтини ифодаловчи лексемалар, мақоллар, иборалар таснифини курсатиб бериш;

“маънавийт” лисоний категорияси ва унинг таркибини аниқлаш;

шахс маънавийтини ифодаловчи бирликларининг генетик ва структур хусусиятларини очиб бериш;

ўзбек тилидаги шахс маънавийтини ифодаловчи воситаларнинг лексикографик талқинини такомиллаштириш;

ўзбек ўқув луғатларида шахс маънавийтини ифодаловчи воситаларни тавсифлаш муаммолари ечимини таъминлаш.

Тадқиқотнинг объектини ўзбек тилидаги “маънавийт” мазмуний майдонида қирувчи бирликлар ташкил этади.

Тадқиқотнинг предмети сифатида маънавийт умумий семали атов бирликларининг систем, структур, генетик, когнитив хусусиятлари ва лексикографик тавсифи муаммолари олинган.

⁸Менглиев Б.Р. Тил бағридаги маънавийт: лингвомаънавийтшунослик ва унинг истиқболлари ҳақида // “Маърифат” газетаси, 2018 йил, апрель; Тараққиёт ва маънавийт // “Маърифат” газетаси, 2018 йил, 8 январь.
⁹Ҳожиёв Ю.Н. “Алпомиш” дostonидаги шахс маънавий сифатларини ифода этувчи атов бирликларнинг семантик-структур, концептуал ва лексикографик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD)... дис. автореф. – Тошкент, 2020. – 56 б.

¹⁰Аҳмедова М.Б. Ўзбек тилидаги “маънавийт” ва инглиз тилидаги “spirituality” умумий семали атов бирликлари типологияси: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD)... дис. автореф. – Бухоро, 2019. – 49 б.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда тавсифлаш, киёслаш, дифференциал-семантик, статистик, компонент, дистрибутив, концептуал таҳлил усулларида фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

лингвомаънавийтшунослик юксак маънавийтли шахс тарбияси учун хизмат қиладиган илмий-амалий механизм учун муайян лингвистик таъминотни вужудга келтириши, шахс маънавийти ва маънавий салохиятига тегишли ҳодисаларни ўзи учун хусусийлаштириши “тил ва маънавийт муштарақлиги” тамойили асосида очиб берилган;

ўзбек миллий маънавийтининг шаклланишида ислом маданияти, тасаввуф ва ўзбек мумтоз адабиётининг роли улкан даражада эканлиги сабабли бундай бирликларда арабий қатламнинг устунлиги шахс маънавийтини ифодаловчи атов бирликларнинг тарихий-этимологик, ўз ва ўзлашма қатламга оид микросистемалари таҳлили асосида далилланган;

хосланган бирикмали атов бирликлари тобе алоқали эркин бирикмалардан ўсиб чиққани учун уларда тушунчаларнинг яхлитланиши тенг алоқали бирикмаларнинг нисбатан анча кучлилиги, бундай бирикмаларда маънавий ихтисослашув юқори даражада эканлиги асосланган;

ўзбек адабий тилида маънавий тушунчаларни ифодаловчи лексик бирликлар қўлами катталиги, уларда халқнинг ментал дунёси ва фикрий олами ёрқин ифодаланиши, ибора, мақолларнинг инсон маънавийти ва ҳаётий тутумларининг шаклланиши ҳамда ривожда қатта аҳамиятга моликлиги аниқланган;

шахс маънавийтини ифодаловчи воситаларнинг изоҳли луғат ва лингвокультурологик қомусларда берилиши лингвомаънавий моҳиятли лексема, ибора ва мақолларни тавсифлаш муаммолари ечимини таъминлаш асосида такомиллаштирилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

ўзбек тилининг “маънавийт” лисоний категорияси ва унинг таркиби аниқланган;

имло, изоҳли, қомусий луғатлар яратиш ва уларнинг ички қурилмасини такомиллаштириш, луғат сўзлигини танлашда баҳссталаб ва десемантизациялашган сўзларни изоҳлашда муҳим манба бўлиб хизмат қилган;

мамлакатимизда ўзбек тилини замон талаблари асосида тараққий эттириш, унинг давлат тили мақоми даражасидаги нуфузини янада юксалтириш борасида олиб борилаётган ишларнинг амалий давоми бўлиб хизмат қилиши асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммонинг аниқ қўйилгани, чиқарилган хулосаларнинг тавсифлаш, таснифлаш, компонент таҳлил этиш, этимологик усуллар билан асослангани, назарий фикр ва хулосаларнинг амалиётга жорий этилгани, олинган натижаларнинг ваколатли ташкилотлар томонидан тасдиқлангани билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти ўзбек тили лингвомаънавийтшунослигининг шаклланиши, шу асосда ўзбек тили лексикологияси, терминологияси,

hozirgi Ўзбек адабий тилини ўрганишда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти жамланган материаллар ва чиқарилган илмий хулосалар дарслик, ўқув-қўлланма, “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”, лингвомаънавийшунослик луғатлари, имло луғатларини яратиш, синхрон ва диахрон тилшунослик фанлари бўйича бакалаврият таълим йўналишлари ва магистратура мутахассисликларида махсус курслар ўтишда муҳим манба бўлиб хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Ўзбек тилини “тил ва маънавий муштараклиги” тамойили асосида тадқиқ қилиш масалалари бўйича олинган илмий натижалар асосида:

маънавий тушунчаларини ифодаловчи бирликларнинг тил лексик системасида тутган ўрнини аниқлаш орқали уларнинг мавзувий ва маъновий гуруҳлари ажратилиб, фарқлаш ва таснифлаш асослари ишлаб чиқилишига оид хулосасидан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий тадқиқот институтида бажарилган ФА-Ф1-Г003 рақамли “Ҳозирги қорақалпоқ тилида функционал сўз ясалиши” мавзусидаги фундаментал тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (Ўзбекистон Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлимининг 2021 йил 15 ноябрдаги 17-01/215-сон маълумотномаси). Натижада Ўзбек ва қорақалпоқ адабий тили сатҳларидаги муаммолар ечимини таъминлаш вазибаларини белгилаш имконини берган;

“маънавий” умумий маъноли бирликлар тизимида шахс маънавий сифатларини ифодаловчи атов бирликларнинг концептуал хусусиятлари асосланганлигига оид хулосаларидан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлими Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий тадқиқот институтида бажарилган ФА-Ф1-Г003 рақамли “Ҳозирги қорақалпоқ тилида функционал сўз ясалиши” мавзусидаги фундаментал тадқиқот лойиҳасида фойдаланилган (Ўзбекистон Фанлар академияси Қорақалпоғистон бўлимининг 2021 йил 15 ноябрдаги 17-01/215-сон маълумотномаси). Натижада “маънавий” умумий маъноли бирликларнинг ўзбек ва қорақалпоқ тиллари фонетик, лексик, морфологик тизимидаги ўрнини аниқлаш имконини берган;

шахс маънавийтини ифодаловчи воситаларнинг лексикографик талқинини келтириш, лингвокультурологик комусий луғатда маънавий тушунчаларини ифодаловчи бирликларни таснифлаш асосида “Ўзбек тилининг қисқача маънавий лингвокультурологик луғати” (ISBN 978-9943-7376-8-6) тузилган. Натижада Ўзбек тилидаги “маънавий” умумий маъноли бирликларнинг қўлланилишига аниқлик киритиш ва луғатларнинг оптимал вариантларини яратиш имконини берган;

маънавий тушунчаларини ифодаловчи бирликларнинг тил лексик системасида тутган ўрнини аниқлаш орқали уларнинг мавзувий ва маъновий гуруҳлари ажратилиб, фарқлаш ва таснифлаш асослари ишлаб чиқилишига оид хулосаларидан Қашқадарё вилояти телерадиокомпаниясининг “Сўзлар жавоҳири” кўрсатувчи хамда вилоят радиосининг “Воҳа садоси” эшиттириши сценарийларини тайёрлашда фойдаланилган (Қашқадарё

вилояти телерадиокомпаниясининг 2021 йил 03 ноябрдаги 12-15/339-сон маълумотномаси). Натижада кўрсатув ва эшиттиришлар мазмунининг маърифий ва амалий жиҳатдан бойиш имконини берган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Ушбу тадқиқот натижалари 5 та халқаро ва 9 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича 1 та монография, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертацияларининг асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 12 та илмий мақола, жумладан, 1 таси хорижий журналда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, тўрт боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва шартли қисқартмалардан иборат бўлиб, 238 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги кўрсатилган, мақсад ва вазибалари берилган, объекти ва предмети таснифланган, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, жорийланиши, апробацияси, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг биринчи боби “Муस्ताқиллик даври ўзбек тили лексикаси хамда унинг талқини тараққиётининг омиллари ва манбалари” деб номланган. Боб “Ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий юксалиш ва тил илми уйғунлиги”, “Ўзбек замонавий тилшунослигида адабий тил талқини давр талаби сифатида”, “Янги асрда маънавий-маърифий ҳолат ва тил лексикаси тадқиқи муаммолари”, “Янги давр ўзбек тили маънавий-маърифий лексикасидаги ўзгаришлар талқини асослари” каби бўлимларни ўз ичига олган.

Фаннинг ижтимоийлиги, аввало, унинг инсонийлигида, инсон манфаатлари учун хизмат қилишида, табиат ва жамиятни инсон учун қулайлаштиришида, яъни ўрганиш объектини мукаммаллаштириш ёки ундан фойдаланишни осонлаштиришда намоён бўлади.

Тилшунослик фани XIX асрдагина муस्ताқилликка эришиб, давр талабларига ўз муаммолари доирасида муносабатда бўла бошлаганига қарамай, бошқа фанлар гаркибда бўлган замонларда хам ижтимоий бунортма олар ва уни адо этиш билан машғул бўлар эди. Бунга ижтимоий-сиёсий ва маданий-маърифий тараққиёт фониди кузатиш асосида амин бўлиш мумкин. Масалан, Маҳмуд Қошғарий даврида алоқа ва муомаладаги туркий қавмлар тилларининг умумий меъёрларини яратиш, шаклланаётган тилнинг умумтуркий тилдан ажралиб, мустақил ривожланиш ўзанига тушганлигини, унинг мустақил тил эканлигини кўрсатувчи фонетик, лексик-грамматик хусусиятларини

Ўрганиш ва илмий асослаш ижтимоий, маънавий аҳамиятга эга бўлган. Бу қорахонийлар давлатининг мафқуравий асосларини мустақкамлашга хизмат қилар эди.

Туркий тилшуносликнинг кейинги даврида Кошғарий томонидан англланган ижтимоий зарурат ва давр талаби асосида вужудга келган лингвистик амалиёт анъанаси давом эттирилди.

Ўзбек тилшунослиги тарихида XX асрнинг биринчи ярми ҳозирги ўзбек адабий тили меъёрларини ишлаб чиқиш ва оммалаштириш даври ҳисобланади. Ўз олдида давр талабларидан келиб чикиб, муайян мақсадларни кўйган ўзбек тилшунослиги 50-60 йил мобайнида ўзбек адабий тили меъёрларини ишлаб чиқиш ва оммалаштиришдан иборат улкан зарурат асосида иш кўрди.

Ўтган аср сўнгги чораги тилшунослиги ижтимоий зарурат ва эҳтиёж билан боғлиқ равишда ўзига хос методологик асослар ва тадқиқ усуллари билан иш кўрди. Унда тилнинг миллат мулки ва маънавий, маданий бойлигининг ифодаси ва ривожлантирувчиси, миллат яхлитлигини таъминловчи восита эканлигига урғу берилиб, тилнинг асл ҳолатини тиклаш (амалий вазифа) ва тилнинг асл ҳолатини тавсифлаш (назарий вазифа) ҳаракати устуворлашди.

Бугунги кунда ўзбек тилшунослигининг мислсиз тараққий этиши, тилимизнинг лексикасини ўрганиш борасида қўлга киритилган ютуқлар билан фахрланиш арзигулик. Айниқса, ўзбек лексикографиясида идеография ва лингвокультурологик луғатчиликнинг шакллана бошлаганлиги ва тараққий этаётганлиги, ўзбек тилининг миллий корпусига талабнинг кучаяётганлиги сўзларнинг семантик структурасини ана шу нуқтага назар ва талабдан келиб чиққан ҳолда ўрганиш лозимлигини кун тартибига қўймоқда.

Ўзбек тилшунослигида лексема ва атов бирликларни луғавий-маънавий гуруҳ сифатида ўрганиш – систем тадқиқотларнинг асосий талаби. Лексемаларнинг системавий муносабати асосида улар қурилишининг тизимийлиги ва унинг мазкур гуруҳдаги ўзига хос ўрни ва вазифасини аниқлаш, лексемалараро амал қилувчи лексик-семантик муносабатларни тадқиқ қилиш, лексеманинг нутқий ва лисоний маъносини ёритиш, маънолар воқеланишида сатҳлараро муносабат ва бошқа сатҳ бирликлари маъносини фарқлаш ҳамда нутқ таркибидаги муайян маънавий гуруҳ лексема ва атов бирликларининг ўрни ва ролини очиш долзарб вазифалардан бири.

Мустақилликка эришган ҳамда ўзига хос тараққиёт ва ривожланиш йўлини танлаган жамиятимиз ҳаётидаги кескин бурилиш тилимизнинг лексик сатҳида катта ўзгариш ясади. Иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маънавий соҳадаги эврилишлар натижаси ўлароқ тилимизда “янги” эскирган қатлам, неологизм ва, қолаверса, қайта тикланган ҳамда янги концептуал, лисоний қиймат касб этган луғавий бирликлар, атамалар вужудга келдики, бу уларнинг тадқиқ этилишини долзарб қилиб, тилшунослигимиз, жумладан, унинг лексикология, луғатшунослик соҳалари олдида янги-янги вазифаларни қўйди. Янги лексик бирликлар озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётни барпо этаётган миллатимизнинг мақсад ва муддаоларини, орзу-истакларини, хоҳиш-иродасини ифодаловчи маъноларни ўзида акс эттиради. Маънавият

тушунчаларини ифодаловчи атов бирликлари улар сирасида алоҳида ўрин тутаяди.

Мазкур тушунчаларни ифодаловчи атов бирликлари тилимиз захирасида аввалдан мавжуд эди. Бироқ у мафқуравий аҳамият касб этмаган, ягона мақсад сари йўналтирилмаган бўлиб, айрим кишилар гуруҳи ёки ижтимоий табақа мақсад-муддаоларини ўзида ифодалар ва уларнинг лингвистик баҳоси ҳам шунга мувофиқ эди.

Тилнинг тараққиётида айрим сўз бирикмаларининг яхлит маъно англлатишга ўтиши, уни ташкил этувчи сўзлар маъноларининг жипслашуви ҳодисаси ҳам юз беради. Натижада лексик лакуналарни тўлдирувчи ва қўшма сўзга айланиб боровчи бирликлар пайдо бўлади ҳамда фаоллашади. Бу жамият ҳаётида юз берувчи воқелик таъсирида ҳам амалга ошади. Бугунги кунда лексикализация ҳодисасининг дастлабки босқичи сифатида бу ҳолат ўзбек тилидаги маънавият тушунчаларини ифодаловчи атов бирликлари сирасида қўшлаб учрайди.

Иккинчи боб “Ўзбек тилида шахс маънавияти тушунчаларини ифодаловчи воситалар” деб номланган бўлиб, унда ўзбек тилида шахс маънавиятини ифодаловчи лексемалар, иборалар, мақоллар таснифи келтирилган.

Маълумки, ўзбек миллий тафаккурида “маънавият” тушунчаси минг йиллар давомида барқарор тарзда халқ дунёқарашининг таркибий қисми сифатида мустақкам ўрин олган. Шунга қарамай, яқин ўтмишимизда унинг расмий лисоний ифодаси мавжуд эмас, ҳатто, нутқда ҳам қўлланмас эди. Шу боис ўтган асрда яратилган қомус ва энциклопедик луғатларда унинг моҳиятига тавсиф берувчи талқин ва изоҳлар қўзғатилмади. Жумладан, 1981 йилда нашрдан чиққан 2 жилдди “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да ҳам *маънавият* лексемаси берилмаган¹¹, бироқ унга генетик жиҳатдан алоқадор бўлган *маънавий* лексемасининг изоҳланишида бир неча мафқуравий ва гносеологик ҳамда когнитив асослар бор.

Бугунги кунда мамлакатимизда миллий дунёқарашдаги туб ўзгаришлар, инсоннинг ўзини ва борлиқни идрок этиш усулининг янги сифат босқичига кўтарилаётганлиги, миллий маънавият ва меросга муносабатнинг янги тус олаётганлиги, “миллий ўзлик” тушунчасининг қадрият даражасига кўтарилаётганлиги, тараққиётнинг таянч ҳодисаси ифодаси сифатида англанаётганлиги маънавият ҳодисасига муносабатни буткул ўзгартиришни тақозо этмоқда. Албатта, жаҳон айвонида муносиб мавқе ва рутбага эга бўлиш фақат техник-технологик ва иқтисодий омилар билан эмас, балки маънавиятни сақлаш ва ривожлантириш, миллий қадриятларни умуминсоний идеаллар билан мос тараққий эттириш асосидагина содир бўлишини нафақат англаб этиш, балки унга амалий ёндашиш зарурлигини тақозо этмоқда.

Мадомики, маънавият инсониятнинг ажралмас бўлаги экан, инсоният маънавиятсиз мавжуд бўлмас экан, уни луғатларга шунчаки киритмаслик орқали махв этиб бўлмайди.

¹¹Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томли. 1 том. – М.: Русский язык, 1981.

Маънавият ифодаси ўзбек тилининг янги изоҳли луғатларида ўзгача талкинларда, ўзбек миллий психологиясини инобатга олган ҳолда тавсифланмоқда.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”	маънавият лексемасининг қўлланиши
1-жилд	1
2-жилд	13
3-жилд	5

Бу ҳолат маънавият лексемасининг ўзбек ижтимоий онгида қанчалик фаол ва устувор бўлиб бораётганлигини кўрсатади. Мустақиллик йилларида ушбу тушунчанинг мундарижасида моҳиятан бутунлай янгиланиш содир бўлганлигини кўришимиз мумкин. Узоқ даврлардан бери сайқалланиб келаётган тушунча қаддини тиклади ва талқин тавсифида кенгайиш юз берди.

Айтилганлар, турли луғат ва бошқа манбалар таҳлили шуни кўрсатадики, ҳар қандай тилда қуйидаги яхлит тушунчаларни “маънавият” категориясининг таркибий қисмлари, таянч маънавий тушунчалар сифатида ажратиш мумкин:

- виждон;
- муҳаббат;
- фаросат;
- фидойилик;
- ахлоқ;
- нафси тийиш;
- самимият;
- такомиллашув.

Бу унсурларнинг ҳар бири алоҳида микросистемаларни ташкил этиб, юзлаб тушунчаларни ўз ичига олади. Масалан, “муносабат” унсури “муҳаббат”, “нафрат” каби ички категорияларига эга. “Муҳаббат” категорияси ўз таркибига “ватанпарварлик”, “миллатсеварлик”, “оилапарварлик”, “тилсеварлик” сингари қатор тушунчаларни қамраб олади. Категориянинг ички тармоқланиши қанчалик кенгайиб борса, унинг моҳияти шунчалик муайянлашиб бораверади. С.Сулейманова “Ma’rifat” газетасининг 2017 йил 1 март сонидан берилган “Маънавият – инсон қадрининг мезонидир” номли мақоласида “Ахлоқ” категориясининг таркиби ҳақида фикр юритар экан, унинг 180 дан ортиқ тушунчадан ташкил топишини айтади. Бу мақола “маънавият” категориясининг ҳар бир унсури таркибини аниқлашда муҳим аҳамиятга эгаллигини таъкидлаш лозим.

“Маънавият” категориясининг қайд этилган қатор унсурлари (“ахлоқ” гуруҳининг “салбий ҳулқ”; “муносабат” гуруҳининг “нафрат”; “маърифат” гуруҳининг “дидий бўлмаган маърифат”; “виждон” гуруҳининг “виждонсизлик” ички гуруҳлари бундан мустасно) “эзгулик” умумий семали уядош сўзлар билан битта тизимга бирлашади. Бу инсоний сифатларнинг зидлари эса ўз ўрнида “ёвузлик” тушунчаси остида умумлашади:

- виждонсизлик;
- нафрат;
- фаросатсизлик;
- худбинлик;
- ахлоқсизлик;
- баднафслик;
- ғараз;
- беғамлик.

Маънавий қадриятлар ифодалари асосида, уларнинг ички таркибидан келиб чиқиб, ўзбек адабий тилида қуйидаги лексик бирликлар “маънавият” умумий маъноли бирликлар тизимини ҳосил қилади.

Лексемалар: *ақл, ақл-ҳуш, бадфъёл, баркамол, бахил, бефаросат, гуноҳқор, дини барҳақ, дуст, жабр, жафо, зеҳн, зотим, зулм, илм, имонсиз, инсоф, ислом, китоб, қабоҳат, қиблагоҳ, мактаб, мақсад, манманлик, маслаҳат, меҳнат, меҳнаткаш, меҳр, меҳрибон, мусулмон, муштира, наби, назр-ниёз, насиҳат, номус-ор, орият, ошиқ, панд, тир, расми-қаъда, раҳм, савод, саводхон, салом бермоқ, сахий, сизинмоқ, тиламоқ, ўқимоқ, уста бўлмоқ, шафоат, шаън, шод-хуррам, шумлик, эътиқод.*

Ўзбек адабий тилида маънавий тушунчаларни ифодаловчи лексик бирликлар катта миқдорни ташкил этади, уларда халқнинг муайян маданий қарашлари ифодаланган. Мустақиллик йилларида маънавий тушунчаларнинг мазмун-мундарижасида анчагина ўсиш содир бўлганлигини, халқ ҳаёти ва дунёқарашининг маънавий юксалиши сезиларли даражада ошганлигини кузатишимиз мумкин. Шу билан боғлиқ ҳолда маънавий тушунчаларни ифодаловчи лексик бирликлар мазмунида ҳам ўсиш содир бўлиб, улар англатган тушунчалар халқимиз онгида чуқур ўрин эгаллай бошлади. Шунингдек, истиқлол йилларида бундай тушунчаларнинг лексикографик талқинида ҳам моҳиятан ўзгаришлар кўзга ташланиб, уларнинг тавсифи ва талқинида маънан баркамолликка ундовчи жиҳатлар кенгроқ акс эттирилди.

Халқ дostonлари, эртаклари, қушиқлари, мақоллари ва бошқа ўнлаб жанрдаги асарлар ёш авлоднинг маънавиятини бойитиш, унинг қомиллик даражасини таъминлашни мақсад қилган десак муболага бўлмайди. Бугунги кундаги матбуот, ўқув даргоҳлари, маданият марказлари, радио, телевидение, интернет каби таълим, маърифат тизими бўлмаган даврларда бу вазифаларни бажаришда халқ оғзаки ижодининг ўрни беқиёс бўлган. Натижада, халқ оғзаки ижоди халқ педагогикаси заминини ташкил этган. Одатда, халқнинг мустақиллиги, унинг равнақи бадий адабиёт билан узвий боғланади. Оғзаки ижод эса доимо бадий адабиётнинг ажралмас қисми бўлиб келган. Бадий асарларда мақолларнинг қўлланилишини олимлар турлича талқин қилади. Жумладан, асарнинг ҳиссий таъсирчанлигини, унинг халқчиллигини, шакл ва мазмун мувофиқлигини таъминловчи восита сифатида қаралишини айтиб ўтиш мумкин. Бизнингча, асарларда келтирилган образларнинг маънавий қиёфасини кўрсатишда ҳам мақолларнинг ўзига хос ўрни бор. Масалан, – *Кожки эди теголсам, – деди Туйбека, – мен унинг бир тукига ҳам арзимайман. Аммо сен бўлсанг, унинг билан тенглашар эдинг. “Тенг-тенги*

билан, тезак қоти билан”. Ха-ха-ха!..¹² Тўйбека нуткида қўлланилган мақолда ҳаёт ҳодисасига хос ҳақиқат тўғри акс этган, бироқ айнан шу мақолнинг “*Сув сойда оқар, бой бойга боқар*” тарзидаги варианты ҳам бўлиб, бу мақол таркибида қўлланилган сўзлар ҳамда ишора қилиб келаётган ифодасини ёритишда расмийликка, омма олдида ҳам айтишда қулайликка эгаллиги билан олдинги мақолга нисбатан устунлик касб этади. Бу ўринда ёзувчининг маҳорати шундаки, асарда иштирок этаётган қахрамоннинг маънавий қиёфасини тасвирлаб ўтирмай, унга сўзлашув услубига хос, хос бўлганда ҳам қўлланилиши доираси торроқ бўлган мақолни айтириб қўя қолади. Абдулла Қодирий “*Ўткан кунлар*” романида мақолларни шу қадар нозик қўллагани, буни “*Ота-она орзуси*” бўлимида Юсуфбек Ҳожи ва Ўзбек оймларнинг Отабекни Зайнабга уйлантириш масаласида кечган суҳбатда ҳам кузатишимиз мумкин. – *Билган тотиб сўзлар, билмаган қотиб, деганларидек, онангинг айтмакчи бўлган сўзи фақат шу эди. Бояги гаплари бўлса, ўз ҳаққини ҳимоя йўлида унинг тўтисаларигина бўлиб, мендан ҳам кўра онангинг феълени ўзинг яхши биласан...* Бу ўринда қўлланилган “*Билган тотиб сўзлар, билмаган қотиб*” мақолида маънавияти юксак ҳам маънавий қиёфаси паст бўлган шахснинг муҳим белгиси, бировга маъқул келадиган ва гўзал услубда гапириш ва унинг акси бўлгандаги жоҳилларга хос равишда дилга озор бериб, ранжитиб муомала қилиш қандай маънавиятли шахсларга тегишли эканлиги Юсуфбек Ҳожи тилида айтилмоқда. Юқорида Тўйбеканинг нуткида қўлланган халқ мақолида шахс маънавиятини ифодаловчи тушунча йўқ эди, бироқ ўша мақолни қўллаш орқали уни қўлловчи шахс маънавияти очиб берилган бўлса, Юсуфбек Ҳожи томонидан қўлланилган мақолда бевосита шахс маънавиятини ифодаловчи тушунча сифатида инсонлар билан гўзал муомала қилиш ҳамда уни қўлловчи шахснинг маънавий қиёфасини ифодалаб келиш яққол сезилиб турганлигини алоҳида таъкидлашимиз мумкин.

Тил ва маънавият муштарак тушунчалар бўлиб, инсонларнинг маънавий қиёфаси, халқнинг маънавий портрети тилда акс этади. Шу боис тил ва маънавият муштараклиги масаласи доирасида бир қанча олимлар, давлат арбоблари, файласуфлар ўз фикрларини баён этган. Хусусан, А.Қодиоров бу борадаги фикрларини қисқача қилиб шундай ифодалайди: “Тил – миллий кадрятларни бирлаштириб, туташтириб, намоён этиб турувчи энг мустаҳкам занжир, бой ва чексиз маънавий хазина”¹³.

Ўзбек тилининг фраземалари ҳам шахс маънавиятини шакллантиришда, ривожлантиришда ўзига хос аҳамият касб этади. Бунинг исботи сифатида шуни келтиришимиз мумкинки, ахлоқий сифатлардан бўлган “бир сўзлик”, “ваъдага вафо қилиш”, “мардлик” каби маънавий фазилатларни шакллантиришда “гап битга”, “ўғил бола”, “бир сўз”, “гапида турмоқ” каби ибораларнинг ифода имкониятлари, таъсирчанлиги, юқумлилиги алоҳида ўрин эгаллайди. Шахсдаги “аҳиллик”, “бирдамлик”, “сўзбирчилик” каби эзгу фазилатларни

шакллантиришда, янада ривожлантиришда “бир ёқадан бош чиқармоқ”, “бир жон-у бир тан бўлмоқ” каби фраземалар алоҳида аҳамиятга молик бўлса, инсон фитратидаги “меҳрибонлик”, “меҳр-оқибат”, “яхшилик қилиш” каби гўзал ахлоқий сифатларнинг янада камол топишида, уларга бўлган рағбатнинг ривожланишида “бошини силамоқ”, “дардига дармон бўлмоқ”, “пешанасини силамоқ” сингари барқарор бирикмалар ифода имкониятлари билан муҳим аҳамият касб этмоқда. Шунингдек, “енг шимариб”, “бел боғламоқ”, “жонини жабборга бермоқ”, “жони борича”, “жон куйдирмоқ” каби иборалар шахс маънавиятидаги “астойдиллик”, “чин кўнгилдан меҳнат қилиш” сингари гўзал фазилатларни ривожлантиради, десак, нотўғри бўлмайди. Шулар қаторида “ёз бор, қиш бор”, “борига барака”, “ноумид шайтон”, “бирида бўлмаса, бирида”, “беш кунлик дунё”, “хом сут эмган”, “бир кам дунё” сингари фраземалар “шукрона қилиш”, “умидсизликка тушмаслик”, “тақдирга рози бўлиш” каби ахлоқий сифатларнинг шаклланишида алоҳида аҳамиятга эга ҳисобланади. Шулар сирасига “бошига кутармоқ”, “етти улчаб, бир кесмоқ”, “игна билан қудук қазимоқ”, “оқ-қорани ажратмоқ”, “ном қолдирмоқ”, “бир гапдан қолмоқ”, “бош қўшмоқ”, “гапига кирмоқ”, “бирор жойи камайиб қолмайди”, “бошингга қилич келса ҳам”, “имкон бермоқ”, “ақли кирди”, “ақлини танимоқ”, “баҳам қурмоқ” каби фраземалар ҳам инсон маънавиятидаги эзгу ҳислатларни, фазилатларнинг таркиб топишига, ўзбек халқининг маънавиятини ифода этишга хизмат қилади. Таъкидлашимиз керакки, ўзбек тилидаги иборалар нафақат ахлоқий тушунчаларни ривожлантиришга рағбат беради, инсон табиатидаги иллатлардан ҳазар қилишга ундайди. Ўзбек тилининг контекстида бундай иборалардан кенг фойдаланилади.

Ўзбек адабий тилида тил эгаларининг маънавий қараш ва муносабатларини ифодаловчи лексик бирликларнинг лисоний қиймати ва маънавий таркибини баҳолаш, лексикографик талқинларда “маънавият” семемаси ва унга дахлдор семаларни тавсифлаш масаласида муаммолар мавжуд бўлиб, уларнинг лингвистик, лексикографик мезонларини ишлаб чиқиш, лексикографик тавсифларнинг мукамаллаштирилиши асосида уларни маънавий тарбиянинг тўлақонли базасига айлантириш зарурати кучайиб бормоқда. Зеро, таълим тизимида маънавият ифодаларига алоҳида урғу берилмаганлигининг замирида ҳам тегишли лингвистик базанинг шаклланмаганлиги ётади.

Мақолларнинг қиёсий, социолингвистик, соципрагматик, лингвокультурологик ҳамда лингвомаънавиятшунослик жиҳатдан тадқиқ этилиши, лингвомаънавиятшунослик нуқтаи назаридан таснифланиши, уларни алифбо тартибида энциклопедик шаклда тақдим этилиши натижасида қўплаб назарий ва амалий муаммолар ечимига эришиш мумкин. Бу ҳолат тилнинг ижтимоий ҳодиса сифатида янада мукамалроқ тадқиқ қилиниши учун амалга оширилиши лозим бўлган вазибаларни аниқлаштиришга хизмат қилади.

Ўзбек тили имкониятлари жуда бой, ундаги иборалар инсон маънавияти, маънавий-ахлоқий тушунчалари, ҳаётий тутумларининг шаклланиши ва ривож топишида муҳим аҳамиятга молик. Шунингдек, ташбех, жонлантириш,

¹² Абдулла Қодирий. *Ўткан кунлар*. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018. – Б. 16.

¹³ <https://xs.uz/uz/post/til-millat-manaviyatining-muqaddas-timsoli>

сифатлаш, бўрттириш, кучайтириш, муболага, киноя кабилар турли ифода имкониятлари натижасида инсон тафаккурида маънавий тушунчаларга бўлган рағбатни ўстириш, тубан, жирканч иллатларга бўлган нафратни оширишга хизмат қилади. Бу эса маънавий комил инсон тарбиясида муҳим роль ўйнайди. Шу боис, тил таълимида, тилшунослик илмида ибораларнинг ифода имкониятлари монографик планда тадқиқ этилса, ўзбек тилининг имкониятлари янада очилиб, жозибадорлиги илмий жиҳатдан яна ўз исботини топади.

Диссертациянинг учинчи боби “Ўзбек тилида шахс маънавиятини ифодаловчи бирликлар тизими, структур ва генетик хусусиятлари” деб номланади. Ушбу боб таркибидаги “Ўзбек тилини “тил ва маънавият муштараклиги” тамойили асосида тадқиқ қилиш зарурати”, “Ўзбек тилида “маънавият” лисоний категорияси ва унинг таркиби”, “Ўзбек тилида шахс маънавиятини ифодаловчи бирликларнинг генетик ва структур хусусиятлари” каби бўлимларда тил ва маънавият доирасидаги муштараклик, “маънавият” лисоний категорияси таркиби, маънавиятга алоқадор бирликларнинг генетик, структур хусусиятлари масалалари тадқиқи амалга оширилган.

Маънавиятнинг моҳиятини кўп файласуфлар илохий деб билдилар. Маънавият ҳодисотини эса онгнинг тўлиқ тушунтириб бериш мумкин бўлмаган сирли жиҳатлари, инсоннинг руҳий кучи, ундаги туғма диёнат, виждон, иймон, Худо инсоннинг кўнглига солган ижтимоий ва ижодий мойиллик, интилиш деб талқин қилдилар. Бошқача қилиб айтганда, маънавият инсонга ато этилган иймон-эътиқод ва ўлчаб берилган ақлий, ишқий, умуман, инсоний имкониятдир. Бу қарашларда маънавият илохий ва табиийликдан астуи ҳодиса сифатида тушунтирилади. Масалан, “Маънавият ва қадрият аслида илохий бўлиб, оила, авлодлар, маҳалла, миллат, давлат ва давр қадриятлари ва маънавиятлари орқали баён қилинади”¹⁴.

М.Имомназаров маънавиятни “илохий нур” деб ҳисоблайди ва тушунчанинг мазмунини очишга интирмайди. “Маънавият инсон қалбидаги илохий нур. Олий ҳақиқат нури бўлиб, шу сабабдан буюк бобокалонларимиз инсон қалбини “Ҳақиқат асрорининг ганжинаси”, деб атаганлар. Ҳақ асрори эса шундай сеҳрли тилсимки, уни тугал ечишга аҳли башар қудрати етмайди”¹⁵.

А.Эркаев маънавият масаласига илохий ҳодисалар, шу жумладан, “олий ҳақиқат нури” абадулабад ўзгаришсиз, мутлақ бўлади, фақат уларни тушуниш, идрок этишигина ўзгариши мумкин, маънавиятнинг юксалиши, айрим умуминсоний қадриятлардан ташқари бошқа асарият қадриятларнинг янгилалиши ёки, аксинча, таназзули, қашшоқланишини, яъни ўзгаришини, нисбийлигини таъкидлаб ўтади.

“Маънавият” системасининг моҳияти унинг таркибий қисмларини аниқлаш ҳамда уларнинг системавий муносабатларини аниқлаштириш йўли

билан очилади. Хусусан, “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”даги тавсиф асосида “маънавият” системасини ташкил этувчи унсурлар сифатида таҳминан қуйидагиларни ажратиш мумкин:

- ахлоқ;
- виждон;
- эътиқод;
- маърифат;
- муносабат;
- шахсий такомиллашув”¹⁶.

Ахлоқ, виждон, эътиқод, маърифат, муносабат, шахсий такомиллашув атов бирликлари гуруҳи ўз ичида яна ички гуруҳларга ҳам бўлиниб кетадики, бу тил тизимининг узвийлиги ва изчиллиги тамойили асосида кечишидан далолат беради. “Маънавият” системасини ташкил этувчи бу бирликларнинг семантик муносабатлари бир-бирдан бутунлай узилган ҳодиса эмас. Маънавиятнинг мазмунини, энг муҳим хусусиятларини эътиқод белгилайди.

Туғрилик, ҳалоллик, тиришқоқлик, тежамкорлик, меҳнатсеварлик, шахсий иборат каби гўзал фазилатлар-у хусусиятларга эга бўлиш, уларга доимо амал қилиб яшаш – комил инсоннинг маънавий бойлигини белгилаб берадиган асосий мезонлар саналади. Бугунги тезкор замонда чинакам маънавиятли ва маърифатли одамгина ўз миллий қадриятларини юксалтириш орқали ўзлигини теран англаши, эркин ва озод Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаши учун фидойилик қўрсата олиши мумкин. Мамлакатимизда ҳалол ва пок яшашни ўзи учун ҳаётий эътиқод, олий мақсад деб биладиган юртдошларимиз кўпчиликини ташкил қилади. Айнан шундай инсонлар ва уларнинг эзгу ишлари туфайли бу ёруғ оламда маънавият ҳаммиша барқарор бўлиб келмоқда. Инсоният тарихи маънавиятсиз қишида ҳеч қачон одамийлик, меҳр-оқибат сингари фазилатлар бўлмаглигини тасдиқлайди. Маънавиятни тушуниш, англаш учун, аввало, инсонни тушуниш, англаш керак. Маънавият инсоннинг онг-у шуурига йиллар давомида она сутти, оила тарбияси, аждодлар ўғити, Ватан туйғуси, ҳаётнинг баъзида аччиқ, баъзида қувончли сабоқлари билан қатра-қатра бўлиб сингиб боради. Айниқса, табиатга, одамларга яқинлик, доимо яхшиликни ўйлаб яшаш, ҳалол меҳнат қилиш, дунёнинг тенгсиз неъмат ва гўзалликларидан баҳраманд бўлиш маънавиятга руҳий озуқа беради, уни янада кучайтиради.

Ўзбек тилидаги “маънавият” категориясининг моҳиятини очиш унинг шаклланишига асос бўлган концептосферани ўрганиш, таҳлил қилиш, умумлаштириш асосида амалга оширилади. “Маънавият” ўзбек ижтимоий онгида мустаҳкам концептуал моҳиятга эга. Оламнинг ўзбек лисоний тасвирида “маънавият” концептининг шаклланишига асос бўлган ҳодисаларни маънавий асослар сифатида баҳолаш мумкин. “Маънавий асослар” тушунчаси “маънавият” тушунчасига нисбатан анча кенг қамровлилиги билан характерланади. Чунки “маънавият” концепти “маънавий асослар” концептосферасининг мағзи бўлиб, уларнинг умумлашмасидан иборат. Бирок

¹⁴Зикриллаев Ф. Маънавият – ақл-идрок маҳсули // “Ишонч” газетаси, 1995 йил, 28 июнь.

¹⁵Имомназаров М. Миллий маънавиятимизнинг такомил босқичлари. – Тошкент, 1996. – Б. 6.

¹⁶Менглиев Б. Тараққиёт ва маънавият // “Маърифат” газетаси, 2018 йил, 8 январь.

бу умумлашманя шунчаки арифметик йиғинди эмас, балки синтез асосида шакллантирилган моҳият сифатида караш лозим. “Маънавий асослар” “маънавият” дан ташқари, мафкуравий муносабатларни, маънавий-мафкуравий вазибаларни бажарувчи ижтимоий муассасаларни ҳам, кенг маънодаги маънавият ҳаётни ҳам қамраб олади. Миллат тараққиётининг маънавий асослари деганда маънавиятнинг ривожланишига таъсир қиладиган моддий ишлаб чиқаришдан ташқари барча асосий омиллар назарда тутилади, маълум бир давлатнинг маънавий тарбия жараёнини амалга оширадиган таълим-тарбия, маданият, мафкура ва тарғибот-ташвиқот соҳаларида олиб бораётган сиёсатидан иборат бутун бошли яхлит структура назарда тутилади¹⁷.

Лингвомаънавиятшунослик тадқиқотларида, соф лингвистик тадқиқ усулларидан ташқари, культурологик ва социологик методлар – концепт таҳлили, фреймал, нарратив анализ, тасниф ва тавсиф, лингвистик реконструкция усуллари, маънонинг макрокомпонент ва микрокомпонент модели, психосоциокультурологик экспериментлар, матнларнинг лингвомаънавий таҳлили – герменевтик метод қабилар қўйилган муаммоларнинг самарали ечими учун муҳим воситалар бўлиб хизмат қилади.

Тўртинчи боб “Ўзбек тилидаги шахс маънавиятини ифодаловчи воситаларнинг лексикографик талқини муаммолари” деб номланган бўлиб, “Ўзбек тилининг изоҳли луғатларида шахс маънавияти тушунчаларини ифодаловчи бирликларнинг тавсифланиши”, “Шахс маънавияти тушунчаларини ифодаловчи бирликларни лингвокультурологик луғатларда бериш масалалари”, “Маънавият” лингвомаданиятшунослик луғати ва унда концептуал лексикография” каби бўламларда маънавият тушунчасининг лексикографик талқини масаласи тадқиқ қилинган.

Истиқлол натижаси ўлароқ, ўзбек миллий лексикографияси ўз тараққиётининг янги пиллапоясига кўтарилди. Тилимизнинг изоҳли луғатларини такомиллаштириш, янги луғатларни тартиб бериш борасида улкан ишлар амалга оширилди. Айниқса, 5 жилдлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” ўзбек лексикографиясида улкан воқелик десак, муболаға бўлмайди¹⁸. Бу икки ҳолат билан белгиланади:

Биринчидан, ўзбек халқининг миллий мустақилликка эришуви, янги мулкый муносабатларнинг қарор топиши, жамият базиси ва усткурмасидаги туб янгиланишларнинг юз бериши ўзбек тили лексикасининг кескин ўзгаришига олиб келди. Зеро, “тилнинг ривожланиш жараёнида унинг луғат таркиби (лексикаси) бошқа соҳаларига қараганда тез, сезиларли, жиддий ўзгаришларга учрайди. Бунинг сабаблари маълум, албатта. Бу ўзгаришлар лексиканинг фақат миқдор жиҳатдан эмас, балки сифат жиҳатдан ҳам ривожланишини акс эттиради. Лексикадаги тараққиёт, ўзгаришлар янги луғавий бирликларнинг пайдо бўлиши ва маълум луғавий бирликларнинг йўқ бўлиши (истеъмолдан чиқиши), сўзларнинг янги маънолар касб этниши

ва айрим маъноларининг йўқолиши каби ҳодисалардан иборат бўлади. Бу жараёнда луғавий бирликларнинг адабий меъёр (норма)га бўлган муносабатида, қўлланиши ва бошқа хусусиятларида турлича ўзгаришлар юз беради. Ана шундай ўзгаришлар муайян даражага келганида, уларни назарий ва амалий жиҳатдан акс эттирувчи тадқиқотларга эҳтиёж туғилади. Амалий ишларнинг асосийларидан бири эса изоҳли, тарихий ва этимологик луғатлар тузиш ҳисобланади. Икки жилдлик “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” юзага келгандан буён ўтган йилдан кўпроқ вақт мобайнида ўзбек тили лексикасида юз берган ўзгаришлар эътиборга олинса, аллақачон ана шундай луғатнинг янгисини яратиш вақти келганлиги ва бу иш ҳозирги куннинг талаби эканлиги ўз-ўзидан аён бўлади”¹⁹.

Иккинчидан, ўзбек миллий лексикографияси янги тараққиёт босқичида сўзларни изоҳлашнинг ўзига хос усулларига эга бўлди. Бу эса, ўз ўрнида, ўзбек назарий лексикологиясининг сўзлар семантикасини тадқиқ қилиш бўйича эришган жуда катта ва кенг қамровли ютуқлари билан белгиланади. Ўзбек лексикографиясининг назарий ва амалий жиҳатдан янада такомиллашувида жаҳон лексикографиясининг илгор назарий ҳулосалари, метод ва методикасини ижодий ўзлаштириши ҳам муҳим роль ўйнади.

Шахснинг ижтимоийлашуви, яъни жамиятга сингиб бориши жараёнида концептларни эгаллаш, концептларнинг эса индивидуал онда “маҳаллийлашуви” ОЛТни ҳосил қилишни ва лисоний, миллий ўз-ўзини англаш шаклланишини келтириб чиқаради. Бу мураккаб жараён оламни “парчалаш”, яъни яхлитликда қисмларни кўриш, фарқлаш ва ажратиш усулларида, тил бирликларининг ички мазмуний мундарижаси таркиби ва аташ-номлаш усулларида, сўз маъноларининг миллий-маданий узвларида юз беради. Мавжуд умуммиллий концептлар асосида якка шахс онгида она тили образи вужудга келади, бу образни ташкил этувчи сўзларнинг ҳазинаси бўлган тезаурус ва миллий-ментал тасаввур, билимлар мажмуасининг бир кўриниши сифатидаги хусусий концептосфера шаклланади. Аниқроғи, инсон ўзини лисоний шахс табиатида воқелантириш имкониятига эга бўлади ва жамиятнинг бир аъзоси сифатида коммуникатив шахс компетенциясини намоён қилади.

Таҳлиллар натижасида аниқланишича, “маънавият” концептуал майдони ҳар хил мундарижали атов воситалари (сўз, ибора, сўз бирикмаси) ва ментал бирликлар (фрейм, концепт, прецедент феноменлар, миллий тафаккур стереотиплари)нинг диалектик яхлитлиги ва иерархик қурилишини ўзида акс эттиради ҳамда улар бир бутун ҳолда шахснинг маънавий қиёфасини ташкил қилишда иштирок этади (бундаги иштирок этмоқ сўзи “маънавият” концептуал майдони “маънавият” концептосферасининг ташкил этувчиси эканлигига ишора қилади). Демак, “маънавият” концептосфераси маънавиятнинг ўзбек кишиси томонидан лисоний тушуниладиган қўйидаги мажмуасини ташкил этади:

1) “маънавият” номи билан аталадиган концепт – ядро;

¹⁷Эркаев А. Маънавият ва тараққиёт. Республика маънавият ва маърифат кенгаши, Маънавият ва мафкура илмий-амалий маркази. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 480 б. – Б. 177.

¹⁸Махмудов Н (“Ўзбек тили ва адабиёти” журнали, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси).

¹⁹Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилд. I жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 5.

2) асоси “маънавият” концептининг энг яқин қуршовидан ташкил топган (унинг турларини ифодалайдиган) мавзувий гуруҳлар номидан иборат ассоциатив майдон – марказ;

3) мавзувий гуруҳдаги ҳар бир концептнинг қуршовлари бўлган концептлар – чекка.

Ўзбек тилининг 2 жилдли ва 5 жилдли изоҳли луғатларидаги талқинларини кузатиш натижаларига кўра айтиш мумкинки, маънавият тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларининг лексикографик талқини янги изоҳли луғатда давр талаблари даражасида амалга оширилган бўлиб, уни 2 жилдли луғат билан қиёслаш Ўзбек лексикографиясининг янги тараққиёт босқичидаги ютуқлари ҳақида тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

Ўзбек тилининг лингвомаданиятшунослик луғати миллий-маданий дунёқарашни кенгайтиришда, менталитетни ривожлантиришда улкан аҳамиятга эга. Шу боисдан лингвомаданиятшунослик луғатларни тузиш тамойилларини ишлаб чиқиш, лингвомаданемаларни лексикографик тавсифлашнинг назарий асосларини тадқиқ қилиш кечиктириб бўлмайдиган вазифалардандир.

“Оламнинг Ўзбек лисоний тасвирида маънавият концептлари” лингвомаданиятшунослик луғати ўқувчиларнинг маънавият концептосферасини эгаллашларида муҳим роль ўйнайди.

Лингвокультуремага (прецедент номига ёки артофакт “номланишига”) бағишланган мақолада преамбула (кириш қисми) қуйидагиларни хабар қилади:

(1) Лингвокультурема ҳақида қисқача ахборот;

(2) у бажарадиган “маданият моҳияти ва аҳамияти” ҳақида;

(3) дискурсада у бажарадиган функциялар ҳақида (бирон-бир феномен тавсифида ишлатилиши мумкин).

Агар тавсифланадиган бирликнинг хусусиятига кўра мажбурий фрагментнинг ўртасидан биронтаси битга блокка бирлашмаса, бу ҳолатда шу заҳотиёқ кўрсатилади, масалан, “энциклопедик ахборот” (1) ва феномен томонидан бажариладиган роль (2) бирлашиши мумкин:

Навбатдаги “бандларда” бирликнинг ўзи тасвирланади. (1) рақами остида феноменни анъанавий халқ маданиятида, персонаж билан боғлиқ бўлган воқеаларда ишлатилиши ҳақида жуда қисқа “энциклопедик” ахборот берилади.

Масалан:

1. Алпомиш – ғайритабиий куч-қудрати, мардлиги, жасорати ва ақл-фаросати билан ажралиб турувчи ватанпарвар қаҳрамон сифатида “Алпомиш” дostonида тавсифланган.

Дoston кўнғирот уруғи бошлиқлари – ака-ука Бойбури ва Бойсарининг фарзандсизлик тасвири билан бошланади. Унда Алпомиш, Барчин ва Қалдирғочларнинг бир кунда туғилиши, Барчиннинг Алпомишга бешиккерт қилиниши, Бойсарининг Бойбуридан аразлаб ўн минг уйли элат билан қалмоқ элига кўчиши, қаҳрамоннинг ёрини олиб келиш учун ўзга мамлакатга сафари, Қоражон билан дўст тутиниб, Барчин шартларини бажариши ва ёрини олиб ўз юртига қайтиши, кейин яна етти йил тутқунда қолиши, зиндондан оти Бойчибор ёрдамида қутилиб, ўз элига умр йўлдоши

Барчиннинг зўравон Ултонтоз билан бўлаётган мажбурий тўйи устига келиши ва рақибани енгиб, мурод-мақсадига эришиши воқеалари жуда кизиқарли, эпосга хос ранг-баранг бадиий буюқларда тасвирланган. Алпомиш ва Қоражон, Қултой ва Ёдгорларнинг ўзаро муносабатлари, ҳатто, қаҳрамоннинг оти Бойчибор билан, энчи ҳарвона туя билан муносабати тасвирида жамият тараққиётининг дostonда тасвирланган босқичига хос олижаноб соддалиқ, улғувор вазминлик, болаларча беғубор самимийлик ғоятда гўзал мужассамлашган.

(2) рақами билан лингвокультуреманинг инварианти турайдиган стереотип образи яратилади.

Ибн Сино – тиб илмининг асосчиси, буюк табиб, доришунос, шоир, адабиётшунос, тилшунос, маъданшунос, кимёгар, ботаник, астроном, математик. Шу билан бирга, Ибн Синони “Шайх арраис” (“донийшмандлар сардори, алломалар бошлиғи”); “Шараф ал-мулк” (“ўлка, мамлакатнинг обрўси, шарафи”), “хужжат алхак” (“ростликка далил”); “Ҳаким ал-вазир” (“донийшманд, тадбиркор вазир”) деб атаганлар.

Релевангли (фарқланувчи) (1) ва (2) ҳар хил сабабларга кўра норелевангли (фарқланмайдиган) бўлган тақдирда ахборот бир шаклда икки рақам билан белгилаб берилди. Бу ҳолат кўпроқ суз шаклидаги лингвокультуремаларда мавжуд:

АХЛОҚ 1-2. Кишиларнинг бир-бирларига, оялага, жамиятга бўлган муносабатларида намоён бўладиган хатти-ҳаракатлари, хулқ-атворлари, одоблари мажмуи. Хуқуқдан фарқли равишда ахлоқ талабларини бажариш-бажармаслик маънавий таъсир кўрсатиш шакллари (жамоатчилик томонидан баҳо бериш, қилинган ишни маъқуллаш ёки қоралаш) билан белгиланади.

Инсон ахлоқий, умуман маънавий ва маърифий жиҳатдан камол топиши жараёнида турли тарихий босқичлардан – жоҳиллик, нодонликдан илмга, ёвузликдан эзгуликка, ваҳшийликдан инсонийликка ўтаркан, жамият ҳам шу тариха ривожланади.

Ислom ахлоқининг асосида ҳалоллик ва тақво ётади. Кимки жисмоний ва маънавий пок, тақводор бўлса, ундай кимса ахлоқсизлик йўлига қирмайди. Ислomга амал қиладиган халқлар ахлоқи, баъзи бир жиҳатлари билан фарқланса-да, шу дин туфайли умумийликка эга бўлади. Бу умумийлик Шарқ ахлоқи деган ном билан бирлашган. Шарқ ахлоқи Куръон ва Ҳадисдан ташқари жуда кўплаб мутафаккирлар, файласуф, шоирлар асарларида таърифу ташвиқ этилган. “Қобуснома”, “Ахлоқи Жалолий” каби махсус китоблар ёзилган.

(3) рақами билан (остида) бирликнинг дискурсида ишлатилиши шароитлари тасвирланади. Масалан:

3. Ҳозирги Ўзбек тилида ҳам қўлланилади:

– дўст мақомида бўлишлик; *Дўстлик синовда чиниқар* (Мақол).

– яқинлик, ошнолик; *Халқ дўстлиги – юрт бойлиги* (Мақол).

– аҳиллик; *Халқимизнинг куч-қудрати чин дўстликни қадрлаш билан белгиланади* (Газетадан).

– меҳрибонлик. *Нафс, шахсиятпарастлик золиб келган жойда виждон ҳам, дўстлик ҳам тамом* (Шукрулло, Сайланма).

Луғатнинг яна бир хусусияти шундаки, лингвокультуремаларнинг баъзиларини беришда расмлардан фойдаланилади. Мисолларни намоён қилиш учун қуйидаги манба материалларига мурожаат қилиш мумкин: замонавий оммабоп адабиёт, оммавий фильмлар, оммавий ахборот воситалари, оммавий коммуникация (интернет), фразеологик ва изоҳли луғатлар.

ХУЛОСА

1. Фаннинг ижтимоий қиймати пировардида кишиларнинг муаммоларини ҳал этиш, уларнинг турмуш тарзи билан барабар ҳолда маънавий оламини бойитиш, такомиллаштириб боришда намоён бўлади. Бевосита инсоннинг маънавий такомиллашуви ҳамда жамиятнинг техник-технологик ривожланиши уйғунлашиб кетмас экан, тараққиёт ҳақида гапириш тўғри эмас. Маънавийтушунослик билан боғланган ҳар қандай фан назарий қоидалари ва қонуниятлари негизида жамият манфаатининг шахсий манфаатдан устунлигини таъминлашга, жамият тараққиёти негизида шахснинг маънавий-ахлоқий такомиллашувини таъминлашнинг илмий ва амалий базаси яратилмаса, порлоқ келажак ва илғор тамаддун ҳақида сўз юритиш мумкин эмас.

2. Бугунги кунда тилшуносликда антропоцентрик парадигма (йўналишлар мажмуи, тизими) тил ва инсон муштараклиги тамойили асосида ўз тадқиқотларини олиб бораётган экан, инсонни “маънавий феномен” сифатида қараш ушбу йўналишлар тизимининг марказидан ўрин олмоғи, шахс психологияси, шахс когнитив табиати унинг маънавий салоҳияти муаммосидан йироқлашиб кетиши маънавий тўғри эмас. Шунинг учун тил ва маънавият муштараклиги муаммоси тил ва инсон муаммоси билан бутун-қисм муносабатида бўлиб, ушбу “қисм” у мансуб қисмнинг авангард унсури мақомида турмоғи лозим. Ҳолбуки, ҳали нафақат ўзбек тилшунослиги, балки жаҳон тилшунослигида ҳам ушбу фан шахсни маънавий такомиллаштириш муаммосини ўзи билан боғлиқ равишда счиш масаласини кун тартибига қўйган эмас.

3. Тилшуносликнинг допарадигмал даврида ҳам, парадигмал даврида ҳам “маънавият” истилоҳи тушунчани акс эттирувчи, тизимни ифодаловчи категория термини билан номланган эмас. Зеро, маънавият тушунчасини лингвистик категория сифатида лексик парадигма ва ҳали тилшуносликда ўз ечимини топмаган, моҳияти очилмаган аташ объекти мавҳумлигича қолаётган категория термини билан қамраб олинадиган мустаҳкам тизимдир.

4. Ўтган аср сўнгги чораги тилшунослиги ижтимоий зарурат ва эҳтиёж билан боғлиқ равишда ўзига хос методологик асослар ва тадқиқ усуллари билан иш қурди. Унда тилнинг миллат мулки ва маънавий, маданий бойлигининг ифодаси ва ривожлантирувчиси, миллат яхлитлигини таъминловчи восита эканлигига декларатив равишда урғу берилиб, тилдаги асл миллий маънавий ҳолатини тиклаш (амалий вазифа) ва бу тизимнинг яхлит қонуниятларини очиб (назарий вазифа) ҳаракати устуворлашмади.

5. Мустақилликка эришган ҳамда ўзига хос тараққиёт ва ривожланиш йўлини танлаган жамиятимиз ҳаётидаги кескин бурилиш тилимизнинг лексик сатҳида катта ўзгариш ясади. Иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маънавий соҳадаги эврилишлар натижаси ўлароқ тилимизда “янги” эскирган қатлам, неологизм ва қолаверса, қайта тикланган ва янги концептуал, лисоний қиймат касб этган луғавий бирликлар, атамалар вужудга келдики, бу уларнинг тадқиқ этилишини долзарб қилиб, тилшунослигимиз, жумладан, унинг лексикология, луғатшунослик соҳалари олдига янги-янги вазифаларни қўйди. Янги лексик бирликлар озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётни барпо этаётган миллатимизнинг мақсад ва муддаоларини, орзу-истакларини, хоҳиш-иродасини ифодаловчи маъноларни ўзида акс эттиради. Маънавият тушунчаларини ифодаловчи атов бирликлари улар сирасида алоҳида ўрин тутди.

6. Тилнинг тараққиётида маънавиятни ифодаловчи айрим сўз бирикмаларининг яхлит маъно аниқлашга ўтиши, уни ташкил этувчи сўзлар маъноларининг жипслашуви ҳодисаси ҳам юз беради. Натижада лексик лакуналарни тулдирувчи ва қўшма сўзга айланиб боровчи бирликлар пайдо бўлади ва фаоллашди. Бу жамият ҳаётида юз берувчи воқелик таъсирида ҳам амалга ошади. Бугунги кунда лексикализация ҳодисасининг дастлабки босқичи сифатида бу ҳолат ўзбек тилидаги маънавият тушунчаларини ифодаловчи атов бирликлари сирасида қўшлаб учрайди.

7. Ўзбек тилшунослигида оламнинг ўзбекча лисоний тасвиридаги маънавият категориясининг мақоми ҳозиргача тўла аниқланмаган, яъни концептосфераси ва унинг таркиби ойдinлаштирилмаган. Бунинг сабаби сифатида ўзбек миллий мустақиллигича ўзбек тили луғатларида маънавият терминининг қўлланилмаганлиги, тилшуносликда маънавият луғавий-маънавий гуруҳига тадқиқий эътибор қаратилмаганлигини кўрсатиш мумкин.

8. Ўзбекистон мустақиллиги даврида маънавият термини оммалашди ва уларнинг ижтимоий онгида энг фаол терминлардан бирига айланди. “Маънавият” концептосфераси “маънавий манба”, “маънавий сиёсат”, “маънавий восита”, “маънавий таҳдид”, “миллий ирода” каби ўзига хос унсуларни қамраб олди ҳамда маънавият ва мафкура тушунчаларининг чегаралари хираллашиб қолганлиги фандаги ижтимоий ҳодиса эмас. Зеро, “маънавият” шахсий, мафкура эса ижтимоий ҳодиса сифатида фарқланиши лозимлигини давр таказо этмоқда. Мафкура жамият структурасининг давлат томонидан белгиланадиган устқурмаси бўлиб, шахсларнинг маънавий салоҳияти ва қиёфаси мафкуранинг даражасини белгилайди. Мустақиллик даврида яратилган маънавият муаммоси билан боғлиқ фалсафий тадқиқотларда индивидуал шахснинг маънавиятини ташкил этадиган виждон, инсоф, андиша, муҳаббат, ҳалоллик, ширинсуҳанлик каби ҳодисалар тадқиқотлар доирасидан ташқарида қолди. Ваҳоланки, улар мафкура сифатида тушуниладиган мафкура учун асос, пойдевор вазифасини ўтайдики, шахс маънавиятисиз миллий мафкурани шакллантиришга уриниш пойдеворсиз уй қуришга ўхшайди.

9. “Маънавият” концепти моҳиятини очиб катта методологик аҳамиятга эга. “Маънавият” категориял системаси, аниқлашимизча, 10 дан ортик (ахлоқ, виждон, жонқуярлик, маърифат, муносабат, нафсни тийиш, самимият, фаросат,

шахсий такомиллашув) унсурдан иборат яхлит ва очиқ концептосферага эга. Мазкур концептосферада маърифат илмий жиҳатдан, виждон амалий жиҳатдан ядро вазифасини ўтайди ҳамда концептосферанинг бошқа унсурлари ушбу ядро ва марказ тушунчалари атрофида “маънавий галактика”ни ташкил қилади.

10. “Маърифат” ва “виждон” субкатегориялари лисоний моҳиятлар сифатида ўзини қуршаб турган алоҳида категорияларда намоён бўлади, шу билан бирга, қарама-қаршиликлар бирлиги ва кураши қонунининг амалий ифодаси сифатида қуйи ёки қуршов категорияларнинг хусусий моҳиятлари ўзларига асос бўлаётган ядронинг моҳиятини шакллантиришда иштирок этади. Марказ ва қуршов бирликлари орасида мантиқий ва системавий қарама-қаршилик ва яхлитлик занжирлари амал қилади.

11. Ўзбек тилининг 2 жилдли ва 5 жилдли изоҳли луғатларидаги талқинларни кузатиш натижаларига қўра айтиш мумкинки, “маънавият” тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларининг лексикографик талқини янги изоҳли луғатда давр талаблари даражасида амалга оширилган, уни 2 жилдли луғат билан қиёслаш ўзбек лексикографиясининг янги тараққиёт босқичидаги ютуқлари ҳақида тасаввур ҳосил қилиш имконини беради.

12. Ўзбек тилининг лингвомаданиятшунослик луғати миллий-маданий дунёқарашни кенгайтиришда, менталитетни ривожлантиришда улкан аҳамиятга эга. Шу боисдан лингвомаданиятшунослик луғатларни тузиш тамойилларини ишлаб чиқиш, лингвомаданемаларни лексикографик тавсифлашнинг назарий асосларини тадқиқ қилиш кечиктириб бўлмайдиган вазифалардан.

13. Ўзбек тилидаги барқарор бирликлар таҳлили шуни кўрсатадики, халқона ибораларда, мақол ва маталларда эскириш ва янгиланиш ҳолатлари, шу билан бирга, ўзлаштирмалик ҳолатлари кам кузатилади. Демак, миллий маънавият каби барқарор ва ҳар қандай ўткинчи ўзгаришларга буйсунмайдиган собит маънавият каби улар ҳам бошқа ифодаларга нисбатан миллийлиги жиҳатидан устуворлик қиладиган барқарор бирикмаларда шахс маънавиятини тўлиқ ва образли, таъсирчан ифодалаш жиҳатдан етакчилик қилади. Шу маънода ушбу барқарор бирликларни лингвوماънавиятшунослик соҳасининг устувор тадқиқ объектлари сифатида қараш тилшуносликнинг истиқболдаги вазифаларидандир. Зеро, уларнинг лексикографик талқинларида ҳам шахс маънавиятини ифодалаш вазифаларига алоҳида эътибор қаратиш катта амалий аҳамият касб этади.

ONE-TIME SCIENTIFIC COUNCIL AT THE
SCIENTIFIC COUNCIL Ph.D.03/30.12.2019.Fil.70.01 AWARDING THE
SCIENTIFIC DEGREES UNDER THE KARSHI STATE UNIVERSITY

KARSHI STATE UNIVERSITY

TOJIYEVA GULBAKHOR NOMOZOVNA

ISSUES OF STUDYING THE UZBEK LANGUAGE BASED ON THE
PRINCIPLE OF “COMMONALITY OF LANGUAGE AND
SPIRITUALITY”

10.00.01 – Uzbek language

ABSTRACT OF DISSERTATION
of Doctor of Sciences (DSc) on historical sciences

Karshi – 2021

The theme of the Doctor of philosophy degree(PhD) of historical sciences was registered at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan by number B2021.1.DSc/Fil283.

The dissertation has been prepared in Karshi state university
The abstract of dissertation is posted in three languages (Uzbek, Russian and English (resume)) on the website of the Scientific Council (<http://qarshidu.uz>) and on Informational-educational portal "ZiyoNET" (www.ziyo.net).

Scientific supervisor: Mengliyev Bakhtiyor Radjabovich
doctor of philological sciences, professor

Official opponents: Pardayev Azamat Bakhronovich
doctor of philological sciences, professor
Iskandarova Sharifa Madaliyevna
doctor of philological sciences, professor
Mamatov Abdugafur Eshonkulovich
doctor of philological sciences, professor

Leading organization: Termez state university

Defence of the dissertation will be held on "10" X/11 2021, at 09:00 at the meeting of the Scientific Council number Ph.D.03/30.12.2019.Fil.70.01 at Karshi state university (Address : Kuchabog street, 180119, Karshi city, Faculty of social sciences, Karshi state university). Phone: (0375) 225-34-13, Fax: (0375) 221-00-56; E-mail: kardu@mail.ru Karshi state university). Karshi State University, Faculty of Pedagogica, room № 301.

The dissertation can be reviewed in the informational-resource center of Karshi state university (registration number 8). (Address Kuchabog street, 17, 180119, Karshi city. Phone: (0375) 225-34-13, Fax: (0375) 221-00-56; E-mail: kardu@mail.ru).

Abstract of dissertation is distributed on "21" X/1 2021
(Mailing report No 11 dated "21" X/1 2021).

N.N. Shodmonov
N.N. Shodmonov
Chairman of scientific council on
awarding the scientific degrees,
Doctor of philological sciences, professor

T. Djumayev
T. Djumayev
Scientific secretary of scientific council on
awarding the scientific degrees,
DSc in philological sciences

Kh. Jabborov
Kh. Jabborov
Chairperson of scientific seminar
under scientific council on
awarding the scientific degrees,
Doctor of philological sciences

INTRODUCTION (Abstract of the dissertation of Doctor of sciences (DSc))

Relevance and necessity of the dissertation topic. Since the end of the last century, the issue of spirituality has become of special importance for every nation in the world community, which seeks to preserve its national identity. In today's era of globalization, the ideological and ideological protection of society, especially the youth, is one of the most pressing issues facing humanity. For this reason, a lot of theoretical and practical work is being done in world linguistics to accurately and clearly explain the socio-philosophical essence of the concepts of "spirituality", "idea". It is impossible to understand ideological and spiritual-enlightenment work as a whole system without defining the place of these concepts in the linguistic system. In particular, it is important to identify the micro and macro systems of the concepts of "spirituality", "idea" in the language system.

In the world, scientific research is being conducted to determine the spiritual qualities of the individual and his role in the development of society, as well as to reveal the human nature of the spiritual-enlightenment lexicon. In this regard, including the restoration of semantic relations of units representing the concepts of "spirituality", "idea", identification of the elements that make up these semantic relations, description of linguistic contradictions underlying the semantic and paradigmatic relations of naming units based on the principles of linguistic and speech dichotomy; great attention is paid to improvement.

Great attention paid in our Republic to today's spiritual and educational work. In this regard, a propaganda system is being developed aimed at implementing the concepts and principles of individual spirituality, increasing the sense of involvement and responsibility for the fate and future of our country in the hearts of our compatriots, especially the younger generation, strengthening ideological immunity against foreign ideas. "Our native language is an inexhaustible source of our national spirituality. Therefore, it is not only our duty, but also our sacred human duty to show him due respect and reverence."¹ Based on these tasks, it is important to determine the possibilities of reflecting the national spirituality, to reveal the units that represent the spiritual qualities of the individual in semantic-structural, conceptual and lexicographic aspects.

PD-5850 of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 21, 2019 "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language", PF-5938 of February 18, 2020 "On improving the socio-spiritual environment in society Decree No. PD-3160 of July 28, 2017 "On measures to support and bring the system of work with families and women to a new level", "On increasing the effectiveness of spiritual and educational work and raising the development of the industry to a new level", 2021, this dissertation research to some extent contributes to the implementation of the tasks set out in the Resolution of the Government of the Republic of Uzbekistan No. PR-5040

¹Янги сайланган Ўзбекистон Республикаси Президентини Шавкат Мирзиёевнинг лавозимга киришиш тантанали маросимга бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқи / Янги Ўзбекистон, 2021 йил 7 ноябрь. №223 (479).

“On measures to radically improve the system of spiritual and educational work” and other regulations related to this activity.

Correspondence of the research to the priorities of the development of science and technology of the republic. The research was carried out in accordance with the priority of the development of science and technology of the republic I. “Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state, the development of an innovative economy”.

Review of foreign research on the topic of the dissertation². Linguistic spirituality and the logical structure of thought are related to the structural features of language and linguocultural problems, problems of linguistic anthropology in a number of research centers and institutions around the world, in particular, Yale University (Connecticut, USA), International Association of University Professors of English (New York), University of Birmingham (UK), Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn (Germany), Deutsche Gesellschaft für Sprachwissenschaft, DGfS (Germany), A.S. Pushkin State Institute of Russian Language (Russian Federation), St. Petersburg State University (Russia) Federation, Moscow Linguistic University (Russian Federation).

In recent years, a number of scientific results achieved because of lingvoculturological and sociolinguistic research. In particular, the hypothesis of linguistic relativity and conditions of communicative competence have been developed (USA), the role of language in intercultural communication (RF) is defined, the role of language in the spiritual formation of the individual and the interrelation of language and spirituality, ie the reflection of language categories in thinking. Based on linguistics and developed the hypothesis of language deficit (hypothesis of language deficit) (USA), studied the issues of a person's ability to understand the world and language commonality (Germany).

Research on the problems of linguistics in the world carried out in the following priority areas: the social significance of language, the role of language learning in national spiritual development, semantic spheres of languages, the problems of language and culture in a multicultural society, the role of language in national character and national spirituality, psycholinguistics, sociolinguistics development of anthropological fields.

Level of study of the problem. There are a number of studies on the problem of spirituality in the social sciences, and even dictionaries have been published in this field. The work of English researchers L.L. Newman, R. Tanya, M. Muldonn,

²Мазкур кясмини ёшида куйидаги манбаларга асосландилди: https://ru.wikipedia.org/wiki/Боннский_университет; https://ru.wikipedia.org/wiki/Немецкое_общество_языкознания; Уорф Б. Отношение норм мышления к языку // *Новос в лингвистике*. Вып. 1. – М., 1960; Сепир Э. Избранные труды по языку знанию и культурологии. – М., 1993.; Lee J.A. The colors of love: An exploration of the ways of loving. Don Mills (Ontario): New Press, 1973; Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М., 1997. – 184 с.; Базарова Л.В. К вопросу о соотношении языка и культуры (Образование и культура России в изменяющемся мире). – Новосибирск, 2007. – С. 72-76.; Savignon S.J., Sysoyev P.V. Sociocultural strategies for a dialogue of cultures // *The Modern Language Journal*. 2002. № 86 (4); Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы). – М., 1997. – 87 с.; Вейсгербер Й.Л. Язык и философия // *Вопросы языкознания*. – 1993. – №2; Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград, 2002. – С. 114.

V. Hill, D. Howe³ on the study of the essence of the term “spirituality” in world linguistics is noteworthy. In Russian linguistics, T.P. Gaak, S.M. Konnova, K.A. Kolkunova, T.V. Malevich, T.G. Ogorodnikova⁴ conducted research on the role and study of the term “spirituality” in linguistics and literature.

In Uzbek linguistics, the unit of expression, which represents the concepts of spirituality, is widely studied from a philosophical and epistemological point of view. In this regard, a number of works were published in a short period, scientific-theoretical and practical conferences were organized. In addition, special research in the field of philology was conducted⁵, articles were written⁶, and dictionaries were compiled⁷.

In his articles, linguist B. Mengliev emphasizes that today in linguistics the problem of spirituality, the issue of spiritual development of the individual is more relevant than ever.⁸ The researcher Yu.N. Khojiev studied the linguistic and linguistic-spiritual units of nouns used in the epic “Alpomish”, which express the spiritual qualities of the person.⁹ This problem has been specially studied by the researcher M.B. Akhmedova from the typological point of view¹⁰. Although these

³Newman L.L. Faith, Spirituality, and Religion: A Model for Understanding the Differences. The college of student affairs journal, volume 23, number 2, 2004. – P. 110. – P. 102.; Tanyi R. Nursing theory and concept development or analysis. Towards clarification of the meaning of spirituality. – Blackwell Science Ltd, Journal of Advanced Nursing, EBSCO Publishing, 2002. – P. 509. – P. 500. ; Muldoon M., King N. Spirituality, health care, and bioethics. – J. Relig. Health, 1995. – P. 34.; Hill V. Spiritual development in the Education Reform Act: A source of acrimony, apathy or accord. Brit. J. Educ. Stud. 1989. – P. 182. – P. 37.; Hay D., Reich K.H., Utsch M. Spiritual development: Intersections and divergence with religious development. In *The Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence* Roehlkepartain. E.C. King, P.E. Wagener, L.M. Benson, P.L. Eds. Sage Publications: Thousand Oaks, CA, USA, 2006. – P. 59. – P. 44.

⁴Гаак Т.П., Коннова С.М. Рассуждения о духовности: филологический аспект // *Вестник ОГУ*. – № 11. – 2012. – С. 173-182; Колкунова К.А., Малевич Т.В. Понятие «духовность» в современной Российской литературе // *Вестник ПСТГУ. Богословие. Философия*. – 2014. – Вып.6. – С. 72-88; Огородникова Т.Г. Понятие «духовность». Сравнительный анализ представлений о духовности у людей с высшим и средним профессиональным образованием // *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С.Пушкина*. – 2011. – Т.5. – №2. – С. 21.

⁵Давурбоева Н.А. Фитрат драмаларида миллий озолик ғоясининг талқини: Филол. фан. номз. ... дис. автореф. – Тошкент, 1988; Мамашукуров Ж.А. Узбек тилининг давлат тили сифатида ривожланишининг ижтимоий-сиёсий ва маънавий асослари: Фалс. фан. номз. ... дис. автореф. – Тошкент, 1999; Загъртдинова Ф.Б. Повышение функциональной грамотности населения как фактор укрепления независимости Республики Узбекистан: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1999; Ташбоев О.Ш. Миллий истиклол мафқурасининг шаклланишида матбуотнинг ўрни: Филол. фан. номз. дис. ... автореф. – Тошкент, 2000; Турахожаева А.Х. Мустанкилик шартлида узбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасининг тараққиёти: Филол. фан. номз. ... дис. автореф. – Тошкент, 2012.

⁶Жумахўжа Н. Юксак маънавият белгиси // *Халқ сузи*. – Тошкент, 1997. 5 ноябрь; Махмудов Н. Миллий мафкура ва она тили // *Халқ сузи*. – Тошкент, 2000. 13 июнь; Қосимов Б. Жаҳдлар ва миллий мафкура // *Тафаккур*. – Тошкент, 2000. – №3. – Б. 28-32; Иўлдошев Қ, Миллий ғоя ва алабий таълим // *Ўзбекистон овози*. – Тошкент, 2000. 21 декабрь.

⁷Мустанкилик: Изохли илмий-оммабоп лугат. – Тошкент: Шарк, 2000; Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалари лугати. – Тошкент: Академия, 2007; Ҳозиев С., Ибрагимова Г. Маънавий лугати. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2007; Маънавият асосий тушунчалар изохли лугати. – Тошкент: Академия, 2009; Маънавият асосий тушунчалар изохли лугати. – Тошкент: Гафур Гулом, 2013.

⁸Менглиев Б.Р. Тил бағридаги маънавият: лингвомаънавийшунослик ва унинг истикболлари хақида // “Маърифат” газетаси, 2018 йил, апрель; Тараққиёт ва маънавият // “Маърифат” газетаси, 2018 йил, 8 январь.

⁹Ҳожиёв Ю.Н. “Алпомиш” достонидати паҳс маънавий сифатларини ифода этувчи атов бирликларининг семантик-структур, концептуал ва лексикографик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD)... дис. автореф. – Тошкент, 2020. – 56 б.

¹⁰Ахмедова М.Б. Ўзбек тилидаги “маънавият” ва инглиз тилидаги “spirituality” умумий семали атов бирликлари типологияси: Филол. фан. бўйича фалс. докт. (PhD)... дис. автореф. – Бухоро, 2019. – 49 б.

studies, shed light on the general aspects of the subject, the units that represent the spirituality of the individual have not yet emerged until a comprehensive study has emerged that specifically explores the linguistic aspect and the monograph.

Correspondence of the research with the plans of research work of the research institution where the dissertation performed. The dissertation was completed in accordance with the plan of research work of Karshi State University in the framework of "Functional pragmatic and semantic-methodological analysis of Uzbek language units (synchronous and diachronic aspects)" (2017-2021).

The aim of the research is to reveal the issues of studying the Uzbek language based on the principle of "commonality of language and spirituality".

Research tasks:

to reveal the spiritual-enlightenment situation and changes in the lexicon of the language in the new century;

identification of factors for the study of the Uzbek language on the basis of the principle of "commonality of language and spirituality";

to show the classification of lexemes, proverbs, phrases in the Uzbek language, expressing the spirituality of the person;

Definition of the linguistic category "spirituality" and its structure;

reveal the genetic and structural features of the units that represent the spirituality of the person;

improving the lexicographical interpretation of the means of expressing the spirituality of the person in the Uzbek language;

to provide solutions to the problems of describing the means of expressing the spirituality of the person in Uzbek educational dictionaries.

The object of the research is the units that fall into the semantic field of "spirituality" in the Uzbek language.

The subject of the research is the problems of systemic, structural, genetic, cognitive features and lexicographic description of the general semantic units of spirituality.

Research methods. The dissertation uses the methods of description, comparison, differential-semantic, component and distributive analysis, statistical, conceptual analysis.

Scientific novelty of the research:

the field of linguistics, which creates a certain linguistic support for the scientific and practical mechanism for the education of a highly spiritual person, has been revealed through the study of the Uzbek language on the basis of the principle of "commonality of language and spirituality";

with defining the place of the units representing the concepts of spirituality in the lexical system of the language, their thematic and spiritual groups were separated, and the basis for differentiation and classification was developed;

simple, complex types, one-component, two-component, and multi-component types have been substantiated by identifying the structural structures of the naming units, such as historical-etymological, self, and self-absorbing layer micro systems;

the conceptual features of the noun units have been identified with general meaning "spirituality" which based on representing the spiritual qualities of the person;

the lexicographic interpretation of the means of expressing the spirituality of the person in the Uzbek educational dictionaries has been improved by providing solutions to the problems of describing lexemes, phrases and proverbs.

The practical results of the study are as follows:

the linguistic category of the Uzbek language "spirituality" and its structure are defined;

served as an important source in the creation of spelling, annotated, encyclopedic dictionaries and the improvement of their internal structure, in the selection of the dictionary, in the interpretation of controversial and desemantized words;

the development of the Uzbek language in our country on the basis of modern requirements, as a practical continuation of the work being done to further enhance its prestige at the level of the status of the state language.

The reliability of research results is determined by the fact that the problem is clearly stated, the conclusions are based on description, classification, component analysis, etymological methods, theoretical ideas and conclusions are put into practice, and the competent authorities confirm the results.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the research results is determined by the formation of linguistic and spiritual studies of the Uzbek language, on this basis, the lexicology, and terminology of the Uzbek language, which serves as an important source in the study of modern Uzbek literary language.

Materials and scientific conclusions of the practical significance of the results of the research are important in the development of textbooks, manuals, "Explanatory Dictionary of the Uzbek language", dictionaries of linguistics, spelling dictionaries, special courses in bachelor's and master's degree programs in synchronous and diachronic linguistics explained.

Implementation of research results. Based on the scientific results on the study of the Uzbek language on the principle of "commonality of language and spirituality":

from the conclusions, on the development of the basis for differentiation and classification of thematic and spiritual groups by determining the position of units representing the concepts of spirituality in the lexical system of the language, The Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan used in the fundamental research project FA-F1-G003 "Functional word formation in the modern Karakalpak language" at the Karakalpak Research Institute of Humanities (Reference No. 17-01 / 129 of the Karakalpak branch of the Academy of Sciences of Uzbekistan dated in February 26, 2021). The results gave possibility to set tasks to ensure the solution of problems at the level of the Uzbek and Karakalpak literary languages;

from the conclusions that in the system of units of general meaning "spirituality" is based on the conceptual features of the noun units that represent

the spiritual qualities of the person, The Karakalpak branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan used in the fundamental research project FA-F1-G003 "Functional word formation in modern Karakalpak language" conducted at the Karakalpak Research Institute of Humanities (Reference No. 17-01 / 129 of the Karakalpak branch of the Academy of Sciences of Uzbekistan dated in February 26, 2021). As a result, "spirituality" allowed determining the place of common units in the Uzbek and Karakalpak phonetic, lexical, morphological systems;

the "Short Spiritual Linguoculturological Dictionary of the Uzbek Language" (ISBN 978-9943-2418-2-9) has been compiled based on defining the criteria for overcoming the shortcomings, clearly indicating the correct and true lexical meanings of words in the compilation of explanatory dictionaries. As a result, "spirituality" in the Uzbek language allowed clarifying the use of common sense units and creating optimal variants of dictionaries;

from the conclusions, on the development of the basis for differentiation and classification of thematic and spiritual groups by distinguishing them by determining the position of the units, which representing the concepts of spirituality in the lexical system of language, used in the preparation of the show of the Kashkadarya regional television and radio company named "So'zlar javohiri" (Jewel of words), as well as the regional radio program "Voha sadosi" (Reference of the Kashkadarya regional television and radio company No. 569 of May 21, 2021). Results served to enrich the content of shows and broadcasts in an enlightening and practical way.

Approbation of research results. The results of this research were discussed at 5 international and 9 national scientific conferences.

Publication of research results 1 monograph on the topic of the dissertation, 12 scientific articles in scientific publications, including 1 in a foreign journal, recommended for publication of the main results of doctoral dissertations of the Supreme Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan.

Structure and volume of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, four chapters, a conclusion, a list of sources and references, conditional abbreviations and an appendix. The total volume of the dissertation is 238 pages.

THE MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introductory part is based on the relevance and necessity of the topic, the relevance of research to the priorities of science and technology, the goals and objectives, the object and subject, the scientific novelty and practical results, the scientific and practical significance of the results, implementation, approbation, publication. Information on the submitted works and the structure of the dissertation.

The first chapter of the dissertation is entitled "Lexicon of the Uzbek language in the period of independence and the factors and sources of development of its interpretation". Chapter "Socio-political, spiritual-enlightenment rise and

harmony of linguistics", "Interpretation of literary language in modern Uzbek linguistics as a requirement of the time", "Spiritual-enlightenment situation in the new century and problems of language lexicon research", "Spiritual-enlightenment Uzbek language of the new period" Fundamentals of Interpretation of Changes in Vocabulary".

The sociality of science is manifested, first, in its humanity, in its service to the interests of man, in the facilitation of nature and society for man, that is, in the improvement or ease of use of the object of study.

Although the science of linguistics gained its independence only in the 19th century and began to respond to the demands of the time within the framework of its own problems, it took on a social order and engaged in its fulfillment in times when it was part of other disciplines. This can be verified based on observation against the background of socio-political and cultural-enlightenment development. For example, in the time of Mahmud Kashgari, the creation of common norms of communication and Turkic languages, the study and scientific substantiation of the phonetic, lexical and grammatical features of the emerging language, which showed that it was an independent language, were socially and spiritually important. This served to strengthen the ideological foundations of the Karakhanid state.

In the later period of Turkish linguistics, the tradition of linguistic practice, which emerged based on social necessity and the requirements of the time, understood by Kashgari, was continued.

The fact that the twentieth century is on a global scale plays a special role in the development of the Uzbek social, spiritual and enlightenment worldview. In the history of Uzbek linguistics, the first half of the XX century is a period of development and popularization of the norms of modern Uzbek literary language. For 50-60 years, Uzbek linguistics, which has set itself specific goals based on the requirements of the time, has been working based on the great need to develop and popularize the norms of the Uzbek literary language.

Linguistics of the last quarter of the last century has worked with specific methodological foundations and research methods in relation to social necessity and need. It emphasizes that language is the expression and developer of the nation's property and spiritual and cultural wealth, a means of ensuring the integrity of the nation, and the movement to restore the original state of language (practical task) and to describe the original state of language (theoretical task) prevailed.

Today, Uzbek linguistics is developing rapidly and we should be proud of the achievements in studying the lexicon of our language. In particular, the formation and development of ideographic and linguoculturological lexicography in Uzbek lexicography, the growing demand for the national corpus of the Uzbek language raises the need to study the semantic structure of words from this point of view and demand.

The study of lexemes and adjectives as a lexical-spiritual group in Uzbek linguistics is a basic requirement of systematic research. Based on the systematic approach of lexemes to reveal the structure of their structure and its peculiarities in

this group, to study the lexical-semantic relations between lexemes, to clarify the speech and linguistic meaning of lexemes, to distinguish the meaning of inter-level relations and other level units and revealing the place and role of naming units is one of the urgent tasks.

The sharp turn in the life of our society, which has gained independence and has chosen its own path of development and progress, has made a great change in the lexical level of our language. As a result of economic, socio-political and spiritual changes in our language, a "new" obsolete layer, neologism, as well as lexical units, terms, which have been restored and acquired new conceptual and linguistic value, have emerged, set new tasks for his fields of lexicology and lexicography. The new lexical units reflect the meanings that express the goals and aspirations, dreams and aspirations of our nation, which is building a free and prosperous homeland, a free and prosperous life. Atov units, which represent the concepts of spirituality, have a special place among them.

Atov units representing these concepts already existed in the reserve of our language. However, it did not have an ideological significance, it was not directed towards a single goal, and the expressions of the goals of certain groups of people or social strata, and their linguistic value, were in line with this.

There is a transition of some word combinations to a single meaning, in the development of language, the phenomenon of merging the meanings of the words that make it up. As a result, units that fill lexical lacunae and become compound words appear and become active. This also happens under the influence of the reality that takes place in the life of society. Today, as the first stage of the phenomenon of lexicalization, this situation is very common among the adjectives that represent the concepts of spirituality in the Uzbek language.

The second chapter is entitled "Means of expressing the concepts of spirituality of the person in the Uzbek language", which contains a classification of lexemes, phrases, proverbs that express the spirituality of the person in the Uzbek language.

In the Uzbek national thinking, the concept of "spirituality" has been firmly established for thousands of years as an integral part of the people's worldview. Yet in our recent past, there was no official linguistic expression for it, not even in speech. Therefore, we do not see interpretations and commentaries describing its essence in encyclopedic and encyclopedic dictionaries created in the last century. In particular, the two-volume "Explanatory Dictionary of the Uzbek language"¹¹, published in 1981, does not contain the lexeme of spirituality, but there are several ideological, epistemological, and cognitive bases in the interpretation of the genetically related spiritual lexeme.

Today in our country, there are radical changes in the national worldview, a new qualitative stage of the perception of man and being, a new attitude to national spirituality and heritage, the rise of the concept of "national identity" as a fundamental phenomenon of development, a complete change in attitudes to spirituality. Of course, gaining a worthy position and rank on the world stage

requires not only realization, but also a practical approach to the preservation and development of spirituality, the development of national values in accordance with universal ideals, not only by technical, technological and economic factors.

Since spirituality is an integral part of humanity, as long as humanity does not exist without spirituality, it cannot be destroyed by simply not including it in dictionaries.

The expression of *spirituality* is described in new interpretive dictionaries of the Uzbek language in different interpretations, taking into account the Uzbek national psychology.

"Explanatory dictionary of the Uzbek language"	The use of the lexeme of spirituality
1- file	1
2- file	13
3- file	5

This situation shows how active and priority the lexeme of spirituality is becoming in the Uzbek social consciousness. In the years of independence, we can see that the content of this concept has undergone a fundamental renewal. The concept, which polished for a long time, restored, and there was an expansion in the description of the interpretation.

Having said that, the analysis of various dictionaries and other sources shows that in any language the following integrated concepts can be divided into components of the category of "spirituality", the basic spiritual concepts:

- conscience;
- love;
- intelligence;
- devotion;
- morality;
- abstinence;
- sincerity;
- improvement.

Each of these elements can form hundreds of concepts, including separate micro systems. For example, the element of "relationship" has internal categories such as "love", "hate". The category of "love" includes a number of concepts, such as "patriotism", "nationalism", "family", "linguistics". The longer the internal branching of a category, the more its essence becomes defined. In an article entitled "Spirituality is a criterion of human dignity" in the 2017 issue of the newspaper "Ma'rifat" S. Suleymanova, thinking about the composition of the category "Morality", says that it consists of more than 180 concepts. It should be noted that this article is important in determining the composition of each element of the category of "spirituality".

A number of elements of the category of "spirituality" (except for the subgroups of the group "morality", "negative behavior", the group "attitude",

¹¹Қаранг: Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2 томли. I том. - М.: Русский язык, 1981.

moral qualities such as “do not despair”, “agree with fate”. These include “lifting the head”, “measuring seven, cutting one”, “digging a well with a needle”, “separating black and white”, “leaving a name”, “missing a sentence”, “adding a head”, “entering into a sentence”, Phrases such as “would there be a shortage of places”, “even if a sword came to your head”, “allow”, “come to your senses”, “recognize your mind”, “share” also contribute to the development of human virtues serves. It should also be noted that the phrases in the Uzbek language not only encourage the development of moral concepts, but also encourage the avoidance of vices of human nature. Such expressions are widely used in the context of the Uzbek language.

In the Uzbek literary language, lexical units representing spiritual concepts form a large part, in which certain cultural views of the people are expressed. During the years of independence, we can observe a significant increase in the content of spiritual concepts, a significant increase in the spiritual growth of people's lives and worldviews. However, there are problems with the description of the semantics of “spirituality” and related semantics in lexicographic interpretations, and there is a growing need to develop their linguistic, lexicographic criteria, to turn them into a full base of spiritual education based on improving lexicographic descriptions. Indeed, the lack of emphasis on the expression of spirituality in the education system also lies in the lack of an appropriate linguistic base.

The solution of many theoretical and practical problems can be found through the comparative, sociolinguistic, sociopragmatic, linguo-cultural and linguistic study of proverbs, the classification of proverbs from the linguistic-spiritual point of view, their presentation in alphabetical encyclopedic form. It is no exaggeration to say that it serves to clarify the tasks that need to be performed in order to study language more fully as a social phenomenon.

The potential of the Uzbek language is very rich, its expressions are important in the formation and development of human spirituality, spiritual and moral concepts, life attitudes. For because of various possibilities of expression, such as allegory, animation, adjective, exaggeration, reinforcement, exaggeration, satire, it did not serve to increase the interest in spiritual concepts in human thought, to increase hatred for inferior, abominable vices. This plays an important role in the upbringing of a spiritually perfect person. Therefore, if the possibilities of expression of expressions in linguistics and linguistics are studied in a monograph, the possibilities of the Uzbek language will be more open and its attractiveness will be scientifically proven.

The third chapter of the dissertation is entitled “**System, structural and genetic features of the units that represent the spirituality of the individual in the Uzbek language**”. This chapter is divided into sections such as “The need to study the Uzbek language on the basis of” common language and spirituality, The linguistic category of “spirituality” in Uzbek and its structure, Genetic and structural features of units representing spirituality in Uzbek”.

Many philosophers consider the essence of spirituality to be divine. The phenomenon of spirituality is interpreted as an inexplicable mystery of the mind, the spiritual power of man, his innate religion, conscience, faith, social and creative inclinations, aspirations, which God has instilled in man. In other words, spirituality is a belief given to man and a measured mental, romantic, and generally human opportunity. In these views, spirituality is interpreted as a phenomenon superior to divine and natural. For example, “Spirituality and values are in fact divine and are expressed through the values and spirituality of the family, generations, neighborhood, nation, state, and time”.¹⁴

M. Imamnazarov considers it a “divine light” and does not seek to reveal the meaning of the concept. “Spirituality is the divine light in the human heart. It is the light of the Supreme Truth, which is why our great ancestors called the human heart “the treasure of the mystery of Truth”. And the mystery of truth is such a magic spell that no human being can solve it.”¹⁵

A. Erkaev states the following: “The divine phenomena, including the” light of the supreme truth are eternal, absolute without change, only their understanding can be changed. When we talk about spirituality, we emphasize its rise, the renewal of most of the values other than some universal values, or, conversely, the decline, the impoverishment, that is, the change, the relativity.

The essence of the system of “spirituality” is revealed by identifying its components and defining their systemic relations. In particular, based on the description in the National Encyclopedia of Uzbekistan, the following can be roughly identified as elements of the system of “spirituality”:

- morality;
- conscience;
- faith;
- enlightenment;
- attitude;
- personal development.¹⁶

The group of units of morality, conscience, faith, enlightenment, attitude, personal development is further divided into subgroups, which indicates that the language system is based on the principle of continuity and coherence. The semantic relations of these units that make up the system of “spirituality” are not completely disconnected. Belief determines the most important features of the content of spirituality.

Accuracy, honesty, diligence, thrift, diligence, personal example and other beautiful qualities are the main criteria that determine the spiritual wealth of a perfect person. In today's fast-paced world, only a truly spiritual and enlightened person can gain a deeper understanding of himself by raising his national values, and show selflessness for a free and independent Uzbekistan to take its rightful place in the world community. The majority of our compatriots consider honest

¹⁴Эркиллаев Ф. Маънавият – ақл-идрок махсули // “Йшонч” газетаси, 1995. 28 июнь.

¹⁵Имомназаров М. Миллий маънавиятга имининг такомил босқичлари. – Тошкент, 1996. – Б. 6.

¹⁶Менглиев Б. Тараққиёт ва маънавият // “Маърифат” газетаси, 2018. 8 январь.

and clean living in our country to be a vital belief and a high goal. It is because of such people and their good deeds that spirituality has always been stable in this enlightened world. The history of mankind confirms that a person without spirituality will never have such qualities as humanity, kindness. To understand spirituality, to understand, first of all, it is necessary to understand, to understand man. Spirituality permeates the human consciousness over the years with mother's milk, family upbringing, ancestral teachings, a sense of homeland, and sometimes bitter, sometimes joyful lessons of life. In particular, closeness to nature, people, always thinking of the good, working honestly, enjoying the incomparable blessings and beauties of the world give spiritual nourishment to spirituality, strengthen it even more.

Discovering the essence of the category of "spirituality" in the Uzbek language is based on the study, analysis, generalization of the conceptsphere, which is the basis for its formation. "Spirituality" has a strong conceptual significance in the Uzbek social consciousness. In the Uzbek linguistic description of the world, the events that formed the basis of the concept of "spirituality" can be assessed as spiritual foundations. However, the concept of "spiritual foundations" is much broader than the concept of "spirituality". Because the concept of "spirituality" is the core of the conceptsphere of "spiritual foundations" and consists of their generalization. However, this generalization can be viewed not only as an arithmetic sum, but as an essence formed on the basis of synthesis. In addition to "spirituality", "spiritual foundations" includes ideological relations, social institutions that perform spiritual and ideological functions, as well as spiritual life in the broadest sense. The spiritual foundations of a nation's development are all the basic factors that affect the development of spirituality, except for material production, the whole structure of the policy of a particular state in the field of education, culture, ideology and propaganda.¹⁷

In linguistic research, in addition to purely linguistic research methods, culturological and sociological methods – conceptual analysis, framework, narrative analysis, classification and description, methods of linguistic reconstruction, effective macrocomponent and microcomponent model of meaning, psychosocial culturological experiments of psychosocial culturological experiment serves as an important tool for.

The fourth chapter is entitled **"Problems of lexicographic interpretation of the means of expressing the spirituality of the person in the Uzbek language"**, "Description of units expressing the concepts of personal spirituality in the Uzbek dictionaries", in which conceptual lexicography".

As a result of independence, the Uzbek national lexicography has reached a new stage of development. Great work has been done to improve the explanatory dictionaries of our language, to compile new dictionaries. It is no exaggeration to

say that the 5-volume "Explanatory Dictionary of the Uzbek language" is a great reality in Uzbek lexicography.¹⁸ This is determined by two conditions:

First, the achievement of national independence of the Uzbek people, the establishment of new property relations, radical changes in the basis and structure of society have led to a sharp change in the lexicon of the Uzbek language. Indeed, "in the process of language development, its vocabulary changes faster, significantly, and drastically than in other areas. The reasons for this are known, of course. These changes reflect the development of the lexicon not only quantitatively but also qualitatively. Vocabulary development consists of events such as the emergence of new lexical units and the disappearance of certain lexical units (consumption), the acquisition of new meanings of words and the loss of certain meanings. In this process, there are various changes in the attitude of lexical units to the literary norm (norm), their application and other features. When such changes reach a certain level, there is a need for research that reflects them theoretically and practically. One of the main practical works is the creation of explanatory, historical and etymological dictionaries. "If we take into account the changes in the lexicon of the Uzbek language over the past two decades since the publication of the two-volume" Explanatory Dictionary of the Uzbek language, "it is clear that it is time to create a new dictionary".¹⁹

Second, the Uzbek national lexicography has acquired new ways of interpreting words at a new stage of development. This, in turn, is determined by the great and comprehensive achievements of Uzbek theoretical lexicology in the study of word semantics. The creative development of advanced theoretical conclusions, methods and techniques of world lexicography also played an important role in the further theoretical and practical improvement of Uzbek lexicography.

The socialization of the individual, that is, the acquisition of concepts in the process of assimilation into society, and the "localization" of concepts in the individual consciousness leads to the formation of a linguistic image of the world and the formation of linguistic, national self-awareness. This complex process takes place in the "fragmentation" of the world, that is, in the ways of seeing, distinguishing and separating the parts as a whole, in the structure and naming of the internal content of language units, in the national-cultural members of words. On the basis of existing national concepts, the image of the mother tongue is formed in the mind of the individual, a special conceptsphere is formed as a manifestation of the thesaurus and the set of national-mental imagination and knowledge, which is the treasure of words that make up this image. Rather, man is able to express himself in the nature of a linguistic person and demonstrate the competence of a communicative person as a member of society.

The analysis shows that the conceptual field of "spirituality" reflects the dialectical integrity and hierarchical structure of various content tools (words,

¹⁷Эрқаев А. Маънавият ва тараққиёт. Республика маънавият ва маърифат кенгаши, Маънавият ва маъфура илмий-амалий маркази. – Тошкент: Маънавият, 2009. – 480 б. – Б, 177.

¹⁸Мяхмудов Н. ("Ўзбек тили ва адабиёти" журнали, "Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетаси)

¹⁹"Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. I жилд. – Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 5.

phrases, phrases) and mental units (frames, concepts, precedent phenomena, stereotypes of national thinking) and they are one. (the word participation refers to the fact that the conceptual field of "spirituality" is the founder of the conceptual sphere of "spirituality"). Thus, the conceptsphere of "spirituality" consists of the following complex of spirituality, which is linguistically understood by the Uzbek man:

- 1) the concept called "spirituality" – the core;
- 2) the associative field – the center, consisting of the names of thematic groups, the basis of which consists of the closest circle of the concept of "spirituality" (representing its types);
- 3) concepts that surround each concept in the thematic group – edge.

Today, the Uzbek national lexicography has reached a new stage of development. Great work has been done to improve the explanatory dictionaries of the Uzbek language, to compile new dictionaries. In particular, the 5-volume "Explanatory Dictionary of the Uzbek language" is an important factor in determining the level of development of Uzbek lexicography. This is determined by the fact that the Uzbek people have achieved national independence and changes in property relations, radical changes in the basis and structure of society have led to a sharp change in the lexicon of the Uzbek language.

Naming units representing the concepts of spirituality already existed in the reserve of our language. However, it did not have an ideological significance, it was not directed towards a single goal, it expressed the goals of a group of people or a social class, and their linguistic value was similar.

Observations of the interpretations of the Uzbek language in the 2-volume and 5-volume annotated dictionaries show that the lexicographic interpretation of nouns expressing the concepts of spirituality is carried out in the new annotated dictionary at the level of modern requirements.

The dictionary of linguocultural studies of the Uzbek language plays an important role in expanding the national-cultural outlook and developing the mentality. Therefore, the development of the principles of compiling dictionaries of linguocultural studies, the study of the theoretical foundations of lexicographic description of linguocultural disciplines is an urgent task.

The Linguocultural Dictionary "Concepts of Spirituality in the Uzbek Linguistic Image of the World" plays an important role in the acquisition of the conceptual sphere of spirituality by students.

In an article on linguoculture (precedent name or artifact "naming"), the preamble (introductory part) informs the following.

- (1) Brief information on linguoculture;
- (2) about the "essence and significance of culture" it performs;
- (3) about the functions it performs in discourse (can be used in the description of any phenomenon).

If, according to the nature of the unit described, none of the middle of the binding fragment is combined into a single block, then it is immediately indicated,

for example, that "encyclopedic information" (1) and the role played by the phenomenon (2) can be combined:

The following "bands" describe the unit itself. (1) gives very brief "encyclopedic" information about the use of the phenomenon in traditional folk culture, in events related to the character.

For example:

1. Alpomish is described in the epic Alpomish as a patriotic hero distinguished by his supernatural strength, courage, bravery and intelligence.

The story begins with a picture of the infertility of the bell seed chiefs – the brothers Boybori and Boysari. The birth of Alpomish, Barchin and the Swallows in one day, the epic of Barchin's cradle to Alpomish, the migration of Boysari from Boybori to Kalmykia with tens of thousands of people, his trip to another country to bring the hero's wounds, his friendship with Karajon, his fulfillment of Barchin's conditions and his return, then another seven years in captivity, escaping from prison with the help of his horse Boychibor, and the forced marriage of his wife, Barchin, to the violent Ultontoz. The relationship between Alpomish and Karajon, Kultay and Yodgor, and even the hero's relationship with Boychibor, the noble camel, is beautifully embodied in the noble simplicity, glorious calmness, childish innocence of the stage of society's development described in the epic.

The number (2) creates a stereotypical image that is an invariant of linguoculture.

Ibn Sina – the founder of medicine, a great physician, pharmacist, poet, literary critic, linguist, mineralogist, chemist, botanist, astronomer, mathematician. At the same time, Ibn Sina was described as "Sheikh ur-Rais" ("Leader of the Wise, Chief of Scholars"); "Sharaf al-mulk" ("province, country's prestige, honor"), "document alhaq" ("proof of truth"); He was called "Hakim al-Wazir" ("wise, enterprising minister").

Relevant (differentiated) (1) and (2) in the case of nonrelevant (indistinguishable) for various reasons, the information was denoted by two numbers in the same form. This condition is more common in verbal linguocultures:

MORALS 1-2. A set of behaviors, attitudes, and manners that people display in their relationships with each other, family, and society. Unlike law, compliance with ethical requirements is determined by forms of moral influence (public evaluation, approval or condemnation of the work done).

In the process of human moral, spiritual and enlightenment development in general, society develops in the same way as it passes through various historical stages – from ignorance, ignorance to science, from evil to goodness, from savagery to humanity.

At the heart of Islamic morality is honesty and piety. He who is physically and spiritually pure and pious will not enter the path of immorality. Although the morals of the peoples who practice Islam differ in some respects, they have much in common because of this religion. This commonality is united by the name of Eastern ethics. Eastern morality is defined and propagated in the works of many thinkers, philosophers and poets, in addition to the Qur'an and Hadith. Special books such as "Nightmare", "Ethics of Glory" were written.

(3) (below) describes the conditions of use of the unit in the discourse. For example:

3. Also used in modern Uzbek:

- to be a friend; *Дўстлик синовда чиниқар* (Proverbs).
- intimacy, familiarity; *Халқ дўстлиги – юрт бойлиги* (Proverb).
- harmony; *Халқимизнинг куч-қудрати чин дўстликни қадрлаш билан белгиланади* (From the newspaper).
- kindness. *Нафс, шахсиятпарастлик золиб келган жойда виждон ҳам, дўстлик ҳам тамом* (Shukrullo, Selection).

One of the feature of the dictionary is that pictures used to convey some of the lingvocultures.

Examples can be obtained from the following source materials to illustrate: most recent popular literature, popular films, mass media, mass communication (internet), phraseological and annotated dictionaries.

CONCLUSION

1. The social value of science is ultimately manifested in the solution of people's problems, in the enrichment and improvement of their spiritual world along with their way of life. It is not right to talk about progress unless it directly combines the spiritual development of man and the technical and technological development of society. It is impossible to speak of a bright future and advanced civilization without the creation of a scientific and practical basis for ensuring the supremacy of the interests of society over personal interests on the basis of theoretical rules and laws of any science related to spirituality.

2. In linguistics today, the anthropocentric paradigm (set of directions, system) is based on the principle of common language and human, so it makes sense to look at man as a "spiritual phenomenon" at the center of this system of directions not true. Therefore, the problem of the commonality of language and spirituality is in a whole-part relationship with the problem of language and man, and this "part" must be the avant-garde element of the part to which it belongs. However, not only in Uzbek linguistics, but also in world linguistics, this science has not put on the agenda the issue of solving the problem of spiritual development of the individual in relation to itself.

3. Neither in the doparadigmatic period of linguistics, nor in the paradigmatic period, the term "spirituality" is not called by the term category, which represents a concept, a system. Indeed, the notion of spirituality as a linguistic category is a lexical paradigm, and the object of the name, the essence of which has not yet been resolved in linguistics, is a solid system covered by the term category, which remains abstract.

4. Linguistics of the last quarter of the last century has worked with specific methodological foundations and research methods in relation to social necessity and need. It declaratively emphasizes that language is the property of the nation and the expression and developer of its spiritual and cultural wealth, a means of ensuring the integrity of the nation.

5. The sharp turn in the life of our society, which has gained independence and has chosen its own path of development and progress, has made a great change in the lexical level of our language. As a result of economic, socio-political and spiritual changes in our language, a "new" obsolete layer, neologism, as well as lexical units, terms, which have been restored and acquired new conceptual and linguistic value, have emerged. ; set new tasks for his fields of lexicology and lexicography. The new lexical units reflect the meanings that express the goals and aspirations, dreams and aspirations of our nation, which is building a free and prosperous homeland, a free and prosperous life. Naming units, which represent the concepts of spirituality, have a special place among them.

6. In the development of language, there is a transition of some phrases expressing spirituality to a single meaning, a combination of the meanings of the words that make it up. As a result, units that fill lexical lacunae and become compound words appear and become active. This also happens under the influence of the reality that takes place in the life of society. Today, as the first stage of the phenomenon of lexicalization, this situation is common among the adjectives that represent the concepts of spirituality in the Uzbek language.

7. In Uzbek linguistics, the status of the category of spirituality in the Uzbek linguistic description of the world is not yet fully defined, that is, the conceptsphere and its composition are not clarified. The reason for this is that before the Uzbek national independence, the term spirituality was not used in Uzbek language dictionaries, and no attention was paid to the lexical-spiritual group of spirituality in linguistics.

8. During the independence of Uzbekistan, the term spirituality became popular and became one of the most active terms in their social consciousness. The conceptsphere of the concept of "spirituality" includes such elements as "spiritual source", "spiritual policy", "spiritual means", "spiritual threat", "national will", and the blurring of the concepts of spirituality and ideology is not a positive phenomenon in science. After all, the period demands that "spirituality" should be distinguished as a personal phenomenon, and ideology as a social phenomenon. Ideology is the state-defined superstructure of society, and the spiritual potential and image of individuals determine the level of ideology. In philosophical research on the problem of spirituality created during the period of independence, such phenomena as conscience, honesty, thoughtfulness, love, honesty, sweetness, which constitute the spirituality of the individual, were left out of the scope of research. However, they serve as the basis for an ideology that is understood as an ideology, an attempt to form a national ideology without the spirituality of the individual is like building a house without a foundation.

9. Discovering the essence of the concept of "spirituality" is of great methodological importance. The categorical system of "spirituality", as we have found, has a holistic and open conceptual atmosphere consisting of more than 10 elements (morality, conscience, zeal, enlightenment, attitude, self-control, sincerity, intelligence, personal perfection). In this conceptsphere, enlightenment acts scientifically, conscience practically as the nucleus, and other elements of the

conceptosphere form a “spiritual galaxy” around the concepts of the nucleus and the center.

10. The subcategories “enlightenment” and “conscience” appear in separate categories that surround themselves as linguistic essences, while the specific essences of the subordinate or surrounding categories participate in shaping the essence of the core on which they are based as a practical expression of the law of unity and struggle. Chains of logical and systemic contradictions and integrity apply between the center and the surrounding units.

11. Observations of the interpretations of the Uzbek language in the 2-volume and 5-volume annotated dictionaries show that the lexicographic interpretation of nouns expressing the concept of “spirituality” is carried out in the new annotated dictionary at the level of modern requirements. gives

12. The dictionary of linguocultural studies of the Uzbek language plays an important role in expanding the national-cultural outlook and developing the mentality. Therefore, one of the urgent tasks is to develop the principles of compiling linguocultural dictionaries, to study the theoretical basis of lexicographic description of linguocultural dictionaries.

13. The analysis of stable units in the Uzbek language shows that in folk expressions, proverbs and sayings there are cases of obsolescence and renewal, as well as cases of assimilation. Hence, like stable spirituality, which is as stable as national spirituality and is not subject to any transient changes, they also lead in terms of complete and figurative, effective expression of individual spirituality in stable combinations that are superior to other expressions in terms of nationality. In this sense, one of the future tasks of linguistics is to consider these stable units as priority objects of research in the field of linguistics. Indeed, even in their lexicographic interpretations, special attention is paid to the tasks of expressing the spirituality of the individual.

РАЗОВЫЙ НАУЧНЫЙ СОВЕТ РъD.03/30.12.2019.Гй.70.01
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
КАРШИНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
КАРШИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ТАДЖИЕВА ГУЛБАХОР НОМОЗОВНА

ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ
ПРИНЦИПА «ОБЩНОСТИ ЯЗЫКА И ДУХОВНОСТИ»

10.00.01 – Узбекский язык

АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА НАУК (DSc) ПО
ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ

Карши – 2021

Тема диссертации доктора наук (DSc) по филологическим наукам зарегистрирована под номером B2021.1.DSc/FH283 в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Докторская диссертация защищена в Каршинском государственном университете.

Автореферат диссертации доступен на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) на сайте Ученого совета Каршинского государственного университета (www.qarshidu.uz) и на информационно-образовательном портале «ZiyoNet». (www.ziyo.net).

Научный консультант:	Менглиев Бахтиёр Ражабович доктор филологических наук, профессор
Официальные оппоненты:	Пардаев Азамат Бахронович доктор филологических наук, профессор Искаждарова Шарифа Мадалиевна доктор филологических наук, профессор Маматов Абдугафур Эшонкулович доктор филологических наук, профессор
Ведущая организация:	Термезский государственный университет

Защита докторской диссертации PhD.03/30.12.2019.Fil.70.01 состоится на разовом заседании Ученого Совета Каршинского государственного университета в 2021 году «10» XI 09⁰⁰ часов (адрес: 180103, г. Карши, ул. Кучабог, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; электронная почта: qarshidu@mail.uz.). Каршинский государственный университет, факультет Педагогики, кабинет 301.

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Каршинского государственного университета (зарегистрирован под номером 22). (Адрес: 180103, город Карши, улица Кучабог, 17. Тел.: (0 375) 225-34-13; факс: (0375) 221-00-56; e-mail: qarshidu@mail.uz).

Автореферат докторской диссертации раздан: «24» XI 2021 года
(Объявление «11» цифрового реестра в «24» XI 2021 года).

Н.Н. Шадманов
председатель Научного совета
по присуждению ученых степеней,
д.филол.н., профессор
Т. Джумиев
ученый секретарь Научного совета
по присуждению ученых степеней,
д.филол.н. (DSc)
Х. Жаббаров
председатель Научного семинара
при научном совете по присуждению
ученых степеней, д.филол.н.(DSc)

ВВЕДЕНИЕ (аннотация докторской диссертации (DSc))

Целью исследования являются раскрытие вопросов исследования узбекского языка на основе принципа «Общности языка и духовности».

Объект исследования состоит из единиц, входящие в предметную область узбекского языка «духовность».

Научная новизна исследования:

создание лингвокультурологией определенного лингвистического обеспечения для научно-практического механизма, служащего воспитанию личности с высокой духовностью, приватизация для себя явлений, связанных с духовностью и духовным потенциалом личности, раскрывается на основе принципа «общности языка и духовности» узбекского языка;

в связи с огромной ролью исламской культуры, мистики и узбекской классической литературы в формировании узбекской национальной духовности, преобладание арабского слоя в таких единицах было доказано на основе анализа историко-этимологических, микросистем собственных и освоенных слоёв назывных единиц, представляющих духовность личности;

обновано благодаря свободным сочетаниям назывных единиц, называемым подчинительными связями, округление понятий в них значительно сильнее, чем в соединениях с равными связями, что обусловлено более высоким уровнем смысловой специализации в таких сочетаниях;

в узбекском литературном языке определены масштабы лексических единиц, выражающих духовные понятия, в них ярко выражен ментальный мир и мыслительный мир народа, большое значение имеют пословицы и поговорки в формировании и развитии духовности и жизненных ценностей человека;

предоставление средств выражения духовности личности в толковых словарях и лингвокультурологических энциклопедиях совершенствуется на основе обеспечения решения проблем описания лексем, фраз и пословиц лингвокультурного характера.

Внедренность результатов исследования. На основе полученных научных результатов по вопросам исследования узбекского языка на основе принципа «общности языка и духовности»:

из заключения о том, что путем определения места единиц, представляющих понятия духовности, в лексической системе языка выделяются их тематические и смысловые группы, разработывание основы их дифференциации и классификации было использовано в проекте фундаментального исследования на тему «Функциональное словообразование в современном каракалпакском языке» ФА-Ф1-Г003, проведенное каракалпакским научно-исследовательским институтом гуманитарных наук Каракалпакского отделения Академии Наук Республики Узбекистан (справка Каракалпакского отделения Академии наук Узбекистана от 26 февраля 2021 года № 17-01/129). Это позволило определить задачи по обеспечению решения проблем на уровне узбекского и каракалпакского литературного языка;

из заключения о том, что «духовность» основывающийся на концептуальные свойства назывных единиц, представляющих духовные качества личности в системе единиц общего значения было использовано в проекте фундаментального исследования на тему «Функциональное словообразование в современном каракалпакском языке» ФА-Ф1-Г003, проведенное каракалпакским научно-исследовательским институтом гуманитарных наук Каракалпакского отделения Академии Наук Республики Узбекистан (справка Каракалпакского отделения Академии наук Узбекистана от 26 февраля 2021 года № 17-01/129). В результате «духовность» позволила определить место общезначимых единиц в узбекских и каракалпакских фонетических, лексических, морфологических системах;

при составлении толковых словарей на основе определения критериев устранения допущенных недостатков с точным указанием правильных и истинных словарных значений слов был составлен «Краткий духовно-лингвокультурологический словарь узбекского языка» (ISBN 978-9943-2418-2-9). В результате «духовность» в узбекском языке позволил уточнить использование общеупотребительных единиц и создать оптимальные варианты словарей;

путем определения места в лексической системе языка единиц, выражающих понятия духовности, выделены их тематические и смысловые группы, разработаны основы их дифференциации и классификации, выводы которых были использованы при подготовке сценариев передачи «Сўзлар жавохири» Кашкадаринской областной телерадиокомпании и передачи «Воха садоси» областного радио (справка Кашкадаринской областной телерадиокомпании от 21 мая 2021 года № 569). Это дало возможность образовательному и практическому обогащению содержания теле- и радиопередач.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав, заключения и списка использованной литературы, условных сокращений, объем 238 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Тожиева Г.Н. Ҳозирги ўзбек тилида маънавий-маърифий янгиланишларнинг ифодаланиши. Монография. – Тошкент: Академнашр, 2015. – 130 б.
2. Тожиева Г.Н. Шахс маънавиятини ифодаловчи лисоний бирликлар. Монография. – Қарши: Интеллект, 2021. – 165 б.
3. Tojjeva G.N. Spiritual-enlightenment and language compatibility// International Scientific Journal "Theoretical and Applied Science". – Philadelphia, USA, 2020. – Volume 87. – P. 442-446 (Impact factor – 3.04).
4. Тожиева Г.Н. Янги асрда маънавий-маърифий ҳолат ва тил лексикаси тадқиқи муаммолари // Тафаккур зиёси. – Жиззах, 2020. – № 2. – Б.123-125. (10.00.00 № 29).
5. Тожиева Г.Н. Naming birliklarining hoslangan ma'no'lari// Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2020. – №9. – Б. 35-38 (10.00.00. №9).
6. Тожиева Г.Н. Маънавият тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларининг изоҳли лугатларда тавсифланиши// ҚарДУ хабарлари. – Қарши, 2021. – №3. – Б. 173-177 (10.00.00. ОАК Раёсатининг 2021 йил 31 мартдаги 295/6-сон қарори).
7. Тожиева Г.Н. Миллий ғоя тушунчаларини ифодаловчи атов бирликлар семантикаси// O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2014. – №6. – Б. 94-97 (10.00.00. №14).
8. Тожиева Г.Н. Ўзбек тилининг изоҳли лугатларида маънавий-маърифий тушунчаларни ифодаловчи атов бирликларининг тавсифланиши// ФарДУ. – илмий хабарлар. – Фарғона, 2021. – №3. – Б. 168-173 (10.00.00. №20).
9. Тожиева Г.Н. Ўзбек тили маънавий-маърифий лексикасидаги ўзгаришлар талқини асослари // Сўз санъати халқаро журнали. – Тошкент, 2021. – №4(4). – Б. 271-276 (10.00.00; №31).
10. Тожиева Г.Н. Ўзбек замонавий тилшунослигида адабий тил талқини давр талаби сифатида // ЎЗА илм-фан бўлими (электрон журнал). – Тошкент, 2021 йил март ойи сони. – Б. 139-148 (10.00.00. ОАК Раёсатининг 2019 йил 28 февралдаги 262/9.2-сон қарори).
11. Тожиева Г.Н. Ўзбек тилида миллий истиқлол ғоясини ифодаловчи атов бирликлари маънавий тизими // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. – Тошкент, 2011. – №1. – Б. 113-116 (10.00.00 №3).
12. Тожиева Г.Н. Маънавият тушунчасини ифодаловчи атов бирликларининг семантик деривацияси // Mental enlightenment scientific-methodological journal ISSN (online). – Жиззах, 2021. – №1. – Б. 113-116 (10.00.00 №3).
13. Тожиева Г.Н. Ўзбек тилида шахс маънавиятини ифодаловчи лексик воситаларнинг тарихий-этимологик хусусиятлари/ "Туркий филологиянинг долзарб масалалари, назария ва инновацион таълим технологиялари" мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Нукус, 2021. – Б. 21-23.
14. Тожиева Г.Н. Description of adjectives expressing spiritual concepts in the annotated dictionaries of the uzbek language / Modern scientific challenges

and trends: a collection scientific works of the International scientific conference (7-9 October, 2021). – Warsaw: Sp. z o. o. “iScience”, 2021. – P. 85-89.

15. Тожиева Г.Н. “Маънавият” лингвокультурологик луғати ва унда концептуал лексикография / “Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар” мавзусидаги республика 32-қўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари. – Тошкент, 2021. – Б. 21-23.

16. Тожиева Г.Н. Лингвокультурологик луғатларда шахс маънавиятини ифодаловчи лексик воситаларни бериш масалалари / “Zamonaviy ta’limning dolzarb masalalari: Filologiya va pedagogika sohasida zamonaviy tendensiyalar va rivojlanish omillari” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция материаллари. – Қарши, 2021. – Б. 36-39.

II бўлим (II часть; part II)

17. Тожиева Г. Ўзбек тилида миллий истиқлол ғояси тушунчаларини ифодаловчи атов бирликлари хақида / Стилистика тилшуносликнинг замонавий йўналишларида. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети илмий-анжуман материаллари. – Тошкент, 2011. – Б. 265-268.

18. Тожиева Г. Ўзбек тилида миллий ғоя тушунчаларини ифодаловчи атов бирликларининг шаклий структураси / “XXI asr – intellektual avlod asri” nomli ilmiy-amaliy anjuman materiallarida. – Qarshi, 2013. – Б.121-123.

19. The cognitive-conceptual peculiarities of the meaning “The national idea” / Word of Science, Materials of the International Scientific Practical Conference. – Hamburg, Germany, 2013. – P. 122-129.

20. Тожиева Г. Луғатларда маънавий-маърифий тушунчаларни ифодаловчи бирликларининг берилиши / XXI asr – intellektual avlod asri” nomli ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Qarshi, 2015. – Б.189-195.

21. Тожиева Г. “Миллий ғоя” лингвомаданиятшунослик луғатининг толерантликка оид концептуал лексикографияси / The culture of tolerance in the context of globalization: methodology of research, reality and prospect. Materials of the international scientific conference on May 13-14, 2014. – Prague. – Б. 32-34.

22. Тожиева Г. “Ўтган кунлар” романида қўлланилган лингвокультуремалар / Ўзбек адабиётшунослигида таҳлил ва талқин муаммолари” Республика илмий-назарий конференция материаллари. – Қарши, 2016. – Б. 139-142.

23. Тожиева Г. Ўзбек тилининг изоҳли луғатларида маънавий-маърифий тушунчаларни ифодаловчи атов бирликларининг тавсифланиши / ҚарДУ хабарлари журнали. – Қарши, 2016. – №1. – Б. 111-117.

24. Тожиева Г. Миллий истиқлол ғоясини ифодаловчи атов бирликлари тизимида лакуна / “Мустақиллик йилларида илм-фан таракқиёти: ёш олимлар муҳим фундаментал натижалари, амалий ютуқлари ва инновациялари”. Республика ёш олимлар илмий-амалий конференцияси. – Тошкент, 2012. – Б. 210-213.

25. Тожиева Г. Миллий ғоя тушунчаларининг когнитив-концептуал моҳияти / “Ўзбек тилшунослиги масалалари” илмий тўплам. – Қарши, 2014. – №4. – Б. 56-60.

Автореферат Қарши давлат университетининг “ҚарДУ хабарлари” илмий-назарий, услубий журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилди (26.11.2021 йил).

Гувоҳнома № 14-061
27.11.2021. Босишга рухсат этилди.
Офсет босма қоғози. Қоғоз бичиқи 60x84 1/16.
“Times” гарнитураси. Офсет босма усули.
Ҳисоб-нашриёт т. 3.2, шартли б.т. 3,7.
Адади 60 нусха. Буюртма № 97

Қарши давлат университети
Кичик босмахонасида чоп этилди.